CETATEA TROPAEUM

CONSIDERAŢII ISTORICE

DE

VASILE PÂRVAN

BUCUREŞTI
TIP. „GUTENBERG" J. GÖBL S-SORI, STR. DOAMNEI, 20
1912

CETATEA TROPAEUM

DIN SCRIERILE ACELUIAŞ AUTOR:

— CÂTEVA CUVINTE CU PRIVIRE LA ORGANIZAŢIA PROVINCIEI DACIA TRAIANĂ, cu prilejul unei cărţi noi asupra acestei cestiuni. — Bucureşti, „Carol Göbi", 1906.

SALSOVIA, — Bucureşti, „Carol Göbi", 1906.

— DIE NATIONALITÄT DER KAUFLEUTE IM RÖMISCHEN KAISERREICHE. Eine historisch-epigraphische Untersuchung, — Breslau, Fleischmann, 1909.

— M. AURELIUS VERUS CAESAR ŞI L. AURELIUS COMMODUS, A. D. 138—161. Studiu istoric, — Bucureşti, „Minerva", 1909. — *Scriere premiată de Academia Română.*

— CONTRIBUŢII EPIGRAFICE LA ISTORIA CREŞTINISMULUI DACO-ROMAN, — Bucureşti, „Socec", 1911.

— CETATEA ULMETUM. DESCOPERIRILE PRIMEI CAMPANII DE SĂPĂTURI DIN VARA ANULUI 1911, — Bucureşti, 1912. — Extras din ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE, Seria II, Tomul XXXIV, MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE.

CETATEA TROPAEUM

CONSIDERAŢII ISTORICE

DE

VASILE PÂRVAN

BUCUREŞTI
TIP. „GUTENBERG" J. GÖBL S-SORI, STR. DOAMNEI 20
1912

Studiu apărut întăi în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, pe 1911.

I

Thracii nordici, pe cari Grecii îi numiau *Geți*, iar Romanii *Daci*, nu s'au întins, chiar în vremile târzii, numai în stânga Dunării; ci, din cele mai vechi timpuri istorice, în sec. VI a. Chr., și până la totala lor disolvare în Romanism ori Slavism, Dacii, s. Geții, au ocupat ambele maluri ale Dunării de jos. Și anume ei au locuit în dreapta fluviului tot ținutul dintre Dunăre și Haemus, întinzându-se la Apus până la Vid [1]), iar în Răsărit până la Mare și gurile Dunării: deci, cu excepția unui mic teri-

[1]) Precum se arată clar prin existența centrului dac Giridava, între Vid și Osem, în interiorul Moesiei inferioare (CIL. III 12399; cf. și comentariul la ac. inscripție).

toriu în Vest, în toată Moesia inferioară. Autorii antici ne atestă acest fapt până şi în secolul al III-lea d. Chr. [2]).

Romanii, cari încă de pe vremea lui Ovidius stăpâneau în cetăţile greceşti de pe coasta apusană a Pontului Euxin [3]), lăsară ţinutul dacic din dreapta Dunării multă vreme în seama indigenilor şi anume până la a. 46 în grija statului clientelar thrac, iar apoi ca o *ripa Thraciae* — în seama guvernatorului *provinciei* Thracia ; deabia dela sfârşitul secolului al II-lea înainte, tot ţinutul dintre Dunăre şi Haemus încorporându-se la Moesia inferior [4]), ţara getică fu scoasă măcar în parte de supt înrâurirea culturală greacă, predominantă

---

[2]) Vezi ştirile literare la v. Premerstein, *die Anfänge der Provinz Moesien*, în *Jahreshefte d. oesterr. archäol. Inst.* I, 1898, Beibl., col. 150 sq. Dovezi epigrafice hotărîtoare vom aduce noi mai jos.

[3]) Ovid. *Trist.* II, 197 sqq., cu Premerstein, *l. c.*, col. 193.

[4]) Cf. pentru toate acestea Premerstein, *l. c.*, *passim* şi B. Filow, *die Legionen der Provinz Moesia*, *Klio*, Beiheft VI, Leipzig 1906, p. 63 sqq.

în Thracia, şi apropiată de cultura romană, înfloritoare în lagărele legionare şi în oraşele de veterani dela Dunăre.

Începătorul operei de romanizare a Dacilor din Moesia inferioară a fost, ca şi în Dacia propriu zisă, tot împăratul Traian.

În războiul al doilea dacic Traian porni nu numai cu oaste mai multă, dar şi cu un plan strategic mai adânc gândit. A atăcă pe Daci numai pe la Dunărea de mijloc şi numai în stânga fluviului, ar fi însemnat a-i împinge spre Moesia inferioară şi Thracia, tocmai cum se întâmplase pe vremea lui Augustus, în expediţia lui Cn. Cornelius Lentulus [5]). Pe de altă parte, nu numai naţional, ci şi politic, Dacii aveau încă de pe vremea lui Burebista [6]) o puter-

---

[5]) Cf. Premerstein, *l. c.*, col. 166 sqq.

[6]) Acesta stăpânise întreg teritoriul getic dela Sudul Dunării împreună cu oraşele greceşti dela Mare, dela Olbia în Nord, până la Apollonia în Sud (cf. Dio Chrysostomus XXXVI, 4 şi vezi la Dittenberger, *Sylloge inscriptionum Graecarum*², n-rele 324 [pentru

nică tradiție sud-danubiană, care îi legà nemijlocit cu Thracii din sudul Haemului, și la primul semnal al unui erou popular, întreaga lume thracă dela

Olbia] ,325 [pentru Istros] și 342 [pentru Dionysopolis]). În special inscr. n. 342, din Dionysopolis, c.a. 48 a. Chr. este excepțional de importantă pentru istoria marelui rege dac și a poporului său. Din ea aflăm că Burebista intrase în înțelegere cu Pompeius, împotriva lui Caesar, trimițându-i ca sol în Macedonia pe Acornion din Dionysopolis, un grec foarte priceput în ale diplomației, după cum înțelegem din chiar faptul că și orașul său natal îl întrebuințează întâi ca ambasador pe lângă Burebista, spre a-și atrage bunavoința regelui dac. Interesantă e apoi în inscripție și citarea, pe nume, a orașului dac unde a mers Acornion întâia oară în Dacia, spre a rugă încă pe tatăl lui Burebista (!) [așà completează în chip foarte probabil Dittenberger: [ἐπορεύθη εἰς] Ἀργέδα[υ]ον πρὸς τὸν πατέρα [τοῦ βασιλέως Βυρεβίστα...], să fie binevoitor față de patria sa: anume Acornion se duce la *Argedavon*, care de sigur e *Arcidava*, cunoscuta cetate dacică din Banat, existentă până pe vremea lui Iustinian, care o întărește, și el, încă odată, ca un punct strategic important al stăpânirei sale nord-danubiane (cf. cartea mea *Contrib. epigr. la ist. creșt. daco-roman*, p. 187 cu n. 809 și p. 192). Aflăm astfel că din centrul îndepărtat al țărei lor, în Carpații vestici, regii daci, in mai tot secolul I a. Chr. stăpânesc până la Mare tot ținutul dintre Dunăre și Balcan, arătând încă de atunci că stăpânirea de peste 14 veacuri apoi, a lui Mircea, sau

Marea Egee până la izvoarele Nistrului s'ar fi ridicat împotriva Romanilor năvălitori dinspre Apus, respingându-i cu vitejia elementară a rasei lor dispreţuitoare de moarte.

De aceea Traian începe al doilea războiu dacic prin înlănţuirea întregului ţinut thrac, până la gurile Dunării, în sistemul de *limites* ofensive[7]), aşezate acum întâi, de dânsul, deacurmezişul

---

cea de după 20 de veacuri, a noastră, în dreapta Dunării, îşi are o adâncă justificare, pe deoparte în perfecta continuitate etnică de acum 2000 de ani, existentă neîntrerupt cel puţin între a. 700 a. Chr. şi 600 p. Chr. deci timp de 13 veacuri, iar pe de altă parte în necesitatea *anthropogeografică* a încheierei „peninsulei balcanice" la Hæmus, iar nu la Dunăre ori la Carpaţi.

[7]) Un *limes* e până la Traian în totdeauna ofensiv. Căci el nu e o graniţă, ci e un drum militar, care înaintează — adesea transversal pe graniţă în adâncul ţinutului barbar, ori de curând cucerit, şi prin poziţiile întărite ocupate în parcursul său domină întreaga regiune. Vezi în această privinţă mai multe amănunte în excelentul studiu al lui E. Kornemann, *Die neueste Limesforschung (1900—1900) im Lichte der römisch-kaiserlichen Grenzpolitik,* în *Klio,* VII (1907), p. 73—121.

Thraciei, şi „Daciei" din dreapta fluviului.

Venind din Italia, prin Corint şi Atena, el debarcă pe coasta thracică la Aenos. De aici prin Zirinis, Plotinopolis, Ulpia (numită apoi Hadrianopolis, — fundată însă tot de Traian), Marcianopolis[8]), el ajunge în ţinutul dacic din Moesia inferioară. Calea pe unde trecù împăratul se transformă în drum militar, cu staţiuni şi lagăre. Iar unele staţiuni fură prefăcute chiar de Traian în oraşe, purtând ori numele său: Ulpia (Hadrianopolis) şi Traianopolis („pe flancul stâng" al frontului de atac[9]), alcătuit de drumul-*limes*), ori pe al soţiei sale: Plotinopolis, — sau pe al surorei sale: Marcianopolis. Alte fundaţii în Thracia (Traiana, la Nord de Pizus), ori în Moesia getică (Nicopolis), cu dru-

[8]) Vezi A. v. Domaszewski, în *Philologus*, LXV, 326 sqq. şi 338 sqq. şi W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig 1907, p. 15 şi 18 sqq.

[9]) Weber, *o. c.*, p. 19, n. 69.

muri numeroase în toate direcţiile, completară opera de supunere pacinică a Thracilor din dreapta Dunării.

Pe strada militară, care duceà de la Marcianopolis prin Abrittus la Dunăre, dar nu direct spre Nord, la Axiopolis, ci tăind de-alungul şi întreagă Scythia minor, prin mijlocul ei, pentru a se uni cu *limes*-ul danubian de-abia la Noviodunum ori Aegyssus, Traian ridică în anul 109, după biruinţa asupra Dacilor, la răspântia drumului său spre Nord cu cel dela Callatis la Durostorum, care mergea drept de la Răsărit la Apus, un monument triumfal, pe care-l închinâ lui Marte Răzbunătorul [10]. Staţiunea dela răspântie fu atunci prefăcută de dânsul într'o aşezare civilă, şi noul centru de civilizaţie romană în inima ţinutului dac din dreapta Du-

[10]) CIL. III 12467. — Cf. Tocilescu-Benndorf-Niemann, *Monumentul dela Adamclissi*, Viena, 1896, şi Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucarest 1900, *passim*.

nării, fù numit după monumentul triumfal, *Tropaeum Traiani*.

Așà cred că s'a născut cetatea Tropaeum: în legătură strânsă cu întregul sistem de civilizare a țării gete dintre Haemus și Dunăre, iar nu ca o anexă a monumentului din apropiere, ridicat de abia după războiu. Orașul e, fără îndoială, mai vechiu ca Trofeul: e un centru dac, pe unde a fost îndreptat, înainte de războiu, ca pregătire în vederea atacului, drumul lui Traian spre Nord și, întocmai ca Ulpia Traiana (Sarmizegetusa) și Ulpia-Hadrianopolis (Oresta), fù supra-numit *Tropaeum Traiani*.

În orice caz, încă din a. 116 vedem pe *Traianenses Tropaeenses* făcând o dedicație lui Traian[11]) — desigur o statue — în calitatea lor de comună civilă — *vicus*[12]) — alcătuită din coloniști (vete-

---

[11]) CIL. III 12470.

[12]) Având doi *magistri* și un *ordo decurionum* care putea da *decreta* (cf. inscr. CIL. III 14409 și 14412[3], pentru *vicus Trullensis* de pe valea râului Oescus, tot in Moesia), apoi — posibil — și *quaestores*

rani) şi indigeni, precum vom vedeà în amănunte numai decât.

Săpăturile făcute până acum în cetatea Tropaeum nu au liberat decât o foarte mică parte din oraş, aşâ încât descoperirile archeologice de până acum

---

(ba chiar şi *aediles*), precum şi diferiţi preoţi ai cultului oficial. Cf. pentru importanţa *vici*-lor în imperiul roman, Schulten, *de. conventibus civium Romanorum*, Berlin 1892, p. 65–96: *de conventibus vicanis*; cf. şi Mommsen, în *Arch.-epigr. Mitt.* XVII p. 112. Dimpotrivă Tocilescu (*Câteva mon. epigr.* în *Rev. p. ist. arch. şi fil.* IX, 1903, p. 1 sqq.) deşi citează, fără să combată, îndoiala lui Mommsen (*l. c.*) asupra calităţii de *municipium* adevărat a *Tropaeum*-ului (p. 42) pentru sfârşitul secolului al III-lea(!), de când se arată a fi inscripţia totuşi afirmă la p. 35: „*Traianenses Tropaeenses* din inscripţiunea noastră ne autoriză a susţine *că deja împăratul Traian intemeiase un municipiu* numit după monumentul triumfal din apropiere: *Tropaeum Traiani*“. — Dată fiind scumpătatea cu care se acorda de Romani dreptul municipal, şi pe de altă parte însemnătatea *vici*-lor, şi putinţa unei desvoltări comunale foarte frumoase chiar numai în marginile constituţiei *vicane*, mai restrânse, cred că nici Traian n'a dat, şi nici Tropaeenii n'au avut nevoe chiar dela început, de titlul şi dreptul de *municipium*.

sânt în mare măsură numai întâmplătoare. O descriere completă, istorică, antiquarică și architectonică, a cetății e deocamdată imposibilă. Totuși chiar lucrurile până acum cunoscute, sânt așà de însemnate, încât o sistematizare a lor poate nu numai înfățișà un tablou foarte interesant al civilizației romane din Scythia minor, dar poate contribui la câștigarea de puncte noi de vedere cu privire la interpretarea resturilor antice ale cetății, și deci poate da o direcție cât mai folositoare dezgropărilor archeologice întreprinse acolo.

Dela început trebue însă lămurit un lucru: din orașul Tropaeum, așà cum a fost înainte de Constantin cel Mare, n'a mai rămas — în ruinele ce se văd până acum — piatră pe piatră. Toate rămășițele din secolul al II-lea și al III-lea au fost găsite ca material de construcție prin zidurile cetății și ale caselor, și pe stradele orașului, ca lespezi de pavaj peste canale și pe la porți, etc.

Întemeiarea orașului a fost cam următoarea:

Născut ca un *vicus* civil pe lângă stațiunea militară și castrul de pază al drumului spre Nord, populația primitivă romană a acestei așezări fu alcătuită mai ales din veteranii diferitelor corpuri legionare ori auxiliare dela Dunărea de jos, așezați și împroprietăriți lângă Trofeul lui Traian. Astfel s'au găsit în cetatea Tropaeum fragmente dintr'o diplomă militară dată în a. 112 — 114 veteranilor din trupele auxiliare ale Moesiei inferioare, cu prilejul liberării lor din armată și încetățenirii lor și a familiilor lor; această descoperire ne arată că și în vicus Tropaeum Traiani s'au așezat unii din acei veterani coloniști [13]). De altă parte întimpinăm pomenit într'o inscripție funerară, găsită tot în cetate, pe un veteran de origine din Siscia, în Pannonia, fost decurion

---

[13]) CIL. III p. 1974, n. XXXVIII și *Arch.-epigr. Mitt.*, XVII, p. 110, nr. 54.

al cohortei I Lusitanorum, împreună cu familia sa [14]). Cum această cohortă [15]) nu e documentată până acum pentru Moesia inferioară decât din a. 99—138 [16]), e probabil că şi veteranul nostru din Tropaeum Traiani tot pe vremea lui Traian ori Hadrian se va fi liberat şi aşezat aici.

Ştim, în orice caz, că Hadrian a fost până prin părţile acestea încă din primul an al domniei sale, cu prilejul întoarcerii din Asia — unde fusese proclamat împărat la moartea lui Traian —

[14]) CIL. III 14214[9].

[15]) Spre deosebire de cea cu acelaş nume şi număr, care staţionă contemporan în Pannonia (v. CIL. III p. 2496), cohorta din Moesia e supranumită în unele diplome militare: XXX (a. 99) şi XXXIII (a. 105) (CIL. III *l. c.*), *Cyrenaica*, pe când în altele, sau în inscripţii: D. CVIII (a. 138) şi n. 14214[9], nu poartă acest nume suplimentar (CIL. III p. 2660).

[16]) Vezi nota precedentă. Fireşte nu e de fel imposibil ca veteranul nostru, originar din Pannonia, să fi făcut armata în coh. I Lusit., care staţionă acolo şi e constatată în Pannonia inferioară dela a. 114 până la a. 167 (CIL. III p. 2496). E totuşi mult mai probabil, odată ce îl găsim ca veteran în Tropaeum, să fi servit în coh. respectivă din Moesia inferioară.

la Roma, unde se duceà să se prezinte Senatului [17]). Anume, prezența sa și a armatei erà absolut necesară și la gurile Dunării — în Basarabia și Cherson unde Roxolanii, cari se aflau în situația de stat clientelar față de Romani, rupseseră pacea, și la Tisa și Dunărea de mijloc, unde Sarmații-Iazygi năvăliseră în imperiu [18]). Hadrian veni în persoană la gurile Dunării, spre a împăcà pe regele Roxolanilor: *cum rege Roxalanorum, qui de inminutis stipendiis querebatur, cognito negotio pacem conposuit* [19]); noul împărat ratificâ adică întru totul tratatul de subsidii pentru paza graniței, încheiat cu Roxolanii încă de repausatul său părinte, Traian. Știm, din fericire, și drumul pe unde-a venit Hadrian în Dobrogea: e tocmai drumul cel nou făcut de Traian prin mijlocul Thraciei și Daciei moesice, pe la Mar-

[17]) V. *vita Hadriani*, 5, 10 și 6, 6 și cf. Weber, *Untersuchungen*, p. 54 sqq. și 71 sqq.

[18]) Vezi toate izvoarele la Weber, p. 71 sqq.

[19]) *Vita Hadriani*, 6, 8.

cianopolis, Abrittus şi Tropaeum, spre Nord. O piatră miliară găsită la Nord de Abrittus şi purtând data de 118 d. Chr., ne arată că drumul a fost ad hoc reparat, ori, mai probabil, numai împodobit, ca o linguşire pentru noul împărat, cu alţi stâlpi, noi, pomenind numele lui [20]); în cale Hadrian se oprì fără îndoială şi pe la monumentul triumfal, dar aşezarea civilă de alăturea desigur nu i-a atras prin nimic luarea aminte, spre a o ridicà măcar la rangul de municipium Aelium, aşà cum făcù acum în călătoria sa cu o sumă de aşezări înfloritoare din Illyricum, printre cari şi Drobeta noastră.

În timpurile următoare, mulţămită adâncei păci de sub Hadrian şi Antoninus Pius, întreaga Dobroge se populează cu colonişti romani: agricultori şi crescători de vite [21]), locuind în

---

[20]) CIL. III 14464. Cf. şi nota următoare.

[21]) Precum în chip simbolic e reprezentat prin monumentul funerar al lui C. Iulius Quadratus, *loci princeps, quinquennalis territorii Capidavensis,* în

centre rurale, *vici* și *pagi*, cu o organizație municipală, ce-i dreptul, primitivă, dar, în vederea apropierii orașelor grecești dela Mare și a orașelor-castre, romane, dela Dunăre, de cari ca *territorium*, cei mai mulți din acești *vici* și *pagi* atârnă, fără îndoială satisfăcătoare. Astfel ne sânt documentate cu date precise: pentru anii 140—150 *vicus Ulmetus* (Ceatalorman): *cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto* [22]); pentru a. 142, o așezare rurală la Hassiduluk (spre nord de Constanța) [23]); p. a. 157 colonizarea ținutului rural al orașului Istrus: *Lucius Pompeius Vale(n)s na(t)us Fabia Anquira (= Ancyra) consist(it) r(egione) Hist(ri) muneraque fecit Histro in oppido*

---

vicus Ulmetus, azi Ceatalorman, in mijlocul Dobrogei: pe-o față laterală (în dreapta, dela privitor) doi boi ducând un plug, iar pe cealaltă (in stânga) un cioban cu *haină dacică*: cu cămașă, ițari și sarică, sprijinit în toiag (CIL. III 12491). — *Hadrian* însuși *vizită încăodată* Moesia inferioară în a. 123 4. Cf. Weber *o. c.*, p. 150 sqq.

22) CIL. III 14214 [26] (c.a. 140) și 12492 (a. 150).

23) CIL. III 12495.

arc(h)ontium et aediliciu(m) et sacerdotium at Liber[um]... [24]); de pe vremea lui Antoninus Pius, *vici* romani organizaţi, lângă *Aegissus* (Tulcea): *cives consistentes vico I. (primo?) VRB (i....)..... v. s. l. m. decreto vicanorum* [25]), —şi... *veterani et cives Romani vico U[...]* [26]); iar din timpul lui Septimius Severus găsim lângă Isaccea urme ale aceleiaşi vieţi intense daco-romane: *iussu et ex decreto v. c. Ovini Tertulli cos. termini positi inter Siampudi [vil]-lam [et] vican. B//RIDAV. I[...] et Siribuendu[...]:* în numele neclar al acestor *vicani* de lângă Noviodunum se poate totuşi bine distinge formaţia toponimică *dava*, ceeace deocamdată ne poate fi de ajuns [27]); din a. 187

[24]) CIL. III 12489: Kuciuk-Kiöi, la Nord-Est, nu departe, de Ceatalorman.

[25]) CIL. III 14441.

[26]) CIL. III 14442; cf. şi Tocilescu, *Fouilles*, p. 203–4.

[27]) CIL. III 14447. Tocilescu, *Fouilles*, p. 206, citeşte: *vicanos Ba...ridave[na]tes tr[i]buendu[m...*; mai probabil însă ar fi poate: *B[u]ridav[enses*.

avem constatat un *vicus* la Caildere, tot pe drumul roman la N. prin mijlocul Dobrogei, spre Sud de însemnatele ruine antice de la Slava rusească: ....*mag(ister) vici l. m. posuit* [28]); din a. 178 cunoaştem o altă aşezare rurală la Babadag: *c(ives) R(omani) v(eterani) et Viconov(enses)* [29]). În sfârşit pentru timpul lui Marcus Aurelius o *civitos Ausdec.......*, daco-romană, chiar lângă Adamclisi: *termin(i) pos(iti) t(erritorii) c(ivitatis) Ausdec(…) adver(sus) Dac(os)* [30]). Apoi, fără dată precisă, dar aparţinând tot secolului al II-lea sau al III-lea, întimpinăm încă următoarele aşezări şi organizări de viaţă rurală romană: la Abrittus: *fines terrae vici* [31]); pe acelaş drum interior, mai la Nord, acea *civitas Ausdec...*, mai sus citată; mai la Nord pomeni-

[28]) CIL. III 12487.
[29]) CIL. III 14448.
[30]) CIL. III 14437². Asupra acestei importante inscripţii voiu reveni mai jos.
[31]) CIL. III 12508.

tul *territorium Capidavense,* organizat rural, cu magistraţi *quinquennales* [32]), având ca centru aşezarea dacică dela Dunăre, *Capidava* (azi Kalakiöi), unde în ruinele cetăţii antice locale s'au găsit mai multe inscripţii latine, confirmând aceeaşi viaţă agrestă dacoromană: *...obiti ad villam suam* [33]), *obita ad villa sua* [34]), Aurelius Hermes *paganus* [35]), — cf. şi *vicus Ulmetus* [36]); mai la Nord, lângă *Cius* (azi Hassarlâk), un *vicus* cu un nume nesigur: poate *Verobrittianus,* cum a citit Tocilescu, care cu dreptate observă în partea întâi a numelui prefixul celtic (cf. mai jos pe Dunăre localităţile cu nume celtice, Arubium şi Noviodunum), *vero, ver, viro* [37]): *[Genio] vici Vero[..]Rff*

[32]) CIL. III 12491: *loci princeps* (vicus Ulmetus), *quinquennalis territorii Capidavensis.*

[33]) CIL. III 13737.

[34]) CIL. III 14214[20].

[35]) CIL. III 12478.

[36]) CIL. III 14214[26] cu 12491.

[37]) *Fouilles et recherches arch. en Roumanie,* p. 109 sq. Pentru cetirea lui Tocilescu ar milită şi numele

(= rtiti, sau *ritti)ani C. Iulius Vale(n)s veter. leg. V Maced., mag(ister) vici, v. s. l. m.* [38]); apoi la Isaccea, Tulcea şi Babadag diferiţii *vici (*cu *villae)*, mai sus pomeniţi; la Karaharman pe *territoriul* anticului Istrus, *regione Histri* [39]), o întreagă serie de *vici* romani: *fines terrae vici Parsal...(?), fines terrae vici C...coss(?)* [40]), *vicus Cereris*, împreună cu altele nenumite: *quod si q[ui] ex eis vicis non fecerint....* [41]); alţi *vici* la şi lângă actualul sat Karamurat: *Castas Mucapori* (dac!) *a vico Clem[en]tin(o)*, cu familia: soţia, tot cu nume dac *Sedida Reti...tis*, iar copiii cu nume romane: *Longinus, [M?]artia, Valerius* [42]), *...i[? mag. vi]ci Hi(..)* [43]); insfârşit pe

---

localităţii *Abrittus*, dela Sud de *Tropaeum Traiani*.

[38]) CIL. III 12479 şi Tocilescu, *l. c.*

[39]) Cf. CIL. III 12489 din a. 157.

[40]) CIL. III 12488 şi Tocilescu, *Fouilles*, p. 110.

[41]) CIL. III 7526.

[42]) CIL. III 7565.

[43]) CIL. III 12494, găsită la Dorobanţul (Danakiöi) în cimitirul Turcilor, probabil însă adusă din apropiatul Karamurat.

territoriul orașului Tomi iarăși o sumă de *vici* romani: la Hassiduluk [44]), la Urlukiöi: *vicus Amlaidina* [45]), chiar lângă Constanța: *Apollonius... magister vici Sc...ia* [46]) *pro salute vici et sua* [47]), *[ci]vcs Roman[i...]tlae consi[st]entes vico turre Muca...* (sfârșitul secol. III) [48]); lângă Callatis două localități, *Asbolodina* și *Sardes*, cari pot fi deasemenea *vici extramurani* de pe teritoriul cetății [49]).

În toate aceste sate romane, răsărite, în scurtul timp a trei generați: a. 100 200, întocmai ca iarba din pământ, după o ploae abundentă, populația e formată deopotrivă de indigenii daci și de coloniștii „romani“. Inscripțiile ne îngădue să urmărim în toată provincia dintre Dunăre și Mare alcă-

---

44) CIL. III 12495 din a. 142.
45) CIL. III 13743.
46) Tocilescu, *Fouilles*, p. 108, citește *Sc[apt]ia*.
47) CIL. III 7536.
48) CIL. III 7533.
49) CIL. III 14214[33].

tuirea populației ei. — Începând iarăși dinspre Sud, pe drumul lui Traian către Tropaeum, găsim din vremea lui Marcus Aurelius excepțional de însemnata inscripție a cetății *Ausdec...: termini positi territorii civitatis Ausdec(...) adversus Dacos secundum actorem civitatis Vexarus T(...). Opus hoc excessent Daci. Termini territorii civitatis obligati sint M. Salvias P[...]ror terminos posait territorii. Iussu Helvii Pertinacis consularis nostri per Anternium Antoninum tribunum cohortis II (...?)* [50]). Avem dară de a face cu o cetate enehorică importantă, nu departe de Adamclisi, reprezentată, spre deosebire de organizarea municipală romană, printr'un *actor civitatis* [51]), cu nume indigen, *Vexarus*, care în înțelegere cu un alt cetățean și cu tribu-

[50]) CIL. III 14437 [2].

[51]) In tot CIL. III nu există un alt exemplu de *actor civitatis*. Dar există *actores* ai *canabelor*, d. p. în Mogontiacum (vezi Schulten, *de conventibus civ. Rom.*, p. 88).

nul cohortei garnizonate în apropiere, după porunca guvernatorului provinciei, delimitează *territoriul* cetăţii respective faţă de Dacii înconjurători. Aceştia impietaseră desigur asupra proprietăţii rurale a oraşului *Ausdec(...)* cu prilejul turburărilor produse de năvala Costobocilor prin a. 170-175 în Moesia, Macedonia şi Achaia, şi în general cu ocazia nesiguranţei produse în Dacia şi Moesia de războiul marcomanic[52]). Helvius Pertinax, destoinicul general al lui Marcus Aurelius şi însuşi apoi împărat al Romei, făcut consul în a. 175, primeşte după înăbuşirea răscoalei lui Avidius Cassius în Syria, porunca să vie la Dunărea de jos, unde ocupă pe rând demnitatea de guvernator al celor două Moesii şi al Daciei, în a. 177–179, cu însărcinarea de a le curăţi de barbarii năvălitori şi de a le orândui în administraţia

---

[52]) Cf. mai departe interpretarea inscripţiei CIL III, 14214[12] din Tropaeum, şi Tocilescu, *Fouilles*, p. 197.

lor lăuntrică: cum zice lapidar *vita Pertinacis* 2, 10, *Cassiano motu conposito e Syria ad Danavii tutelam profectus est atque inde Moesiae utriusque, mox Daciae regimen accepit. bene gestis his provinciis Syriam meruit*[53]). Inscripţia cetăţii *Ausdec.* ne arată cum a înţeles Pertinax să aducă pacea şi buna rânduială în Moesia. El pune să se fixeze de autorităţile locale, împreună cu cele imperiale, drepturile de proprietate ale fiecăruia, şi cel ce le-a călcat e invitat să părăsească ţinutul strein: *opus hoc excessent Daci,* zice inscripţia. De altă parte constatăm apoi, în ce ne priveşte, un puternic element dac în nemijlocita apropiere a centrului roman, Tropaeum Traiani. Acest element dac apare însă tocmai în timpul lui Marcus Aurelius chiar în Tropaeum, şi anume în înfăţişarea culturală romană, a limbei şi obi-

---

[53]) Cf. asupra carierei lui Helvius Pertinax, *Prosopographia imp. Rom., s. v.,* şi Jung, *Fasten der Provinz Dacien,* p. 22 sq.

ceiurilor sociale latine, deşi ca tradiţie etnică-familiară dacismul acestor „romani“ e tot aşà de evident.

O inscripţie funerară din Tropaeum pomeneşte pe un *Daizus Comozoi, interfectus a Castabocis*, va să zică de prin anii 170 şi urm. [54]) căruia fiii săi *Iustus* şi *Valens* îi ridică monumentul de amintire eternă: tatăl şi bunicul au fost daci: *Daizus* şi *Comozous*; fiii sânt romani [55]). Tot aşà, într'o altă inscripţie funerară, găsită în ruinele cetăţii, întimpinăm această familie: *Scoris*, fiul lui *Mucaporus*, tatăl, Aurelia *Eftepir*, mama, — *Aurelius filius, viesit annis XXXXI* şi *Sabina filia, viesit annis XXX*: repausaţi, — *Vale(n)s et Sabinianus fiii superstantes* [56]): copiii poartă deci toţi nume romane. O a treia inscripţie ne face cunoscută această familie: *Crescens Rigozi, Helpis liberta,*

---

[54]) Vezi asupra acestei date cele spuse mai sus, p. 26, în legătură cu *territorium civitatis Ausdec...*

[55]) CIL. III, 14214 [12].

[56]) CIL. III 14214 [14].

Cornelius Vitalis : răposatul *Crescens*, fiul lui *Rigozus*, e încă un dac veritabil; urmașii săi (nu e sigur dacă Cornelius Vitalis poate fi privit ca atare) au fost însă cu toții, fără îndoială, ca și în cazurile de mai sus „romani“ [57]).

Dar să urmărim pe Dacii romanizați și mai departe în lăuntrul Dobrogei noastre. Dacă cele două [58]) centre dacice dela Dunăre, *Sucidava*, la N.E. de Durostorum și *Capidava* (Kalakiöi), au păstrat până mai târziu un element precumpănitor dac, nu putem ști. Căci din Sucidava n'avem monumente [59]), iar in-

[57]) CIL. III 14214 [11] (lectura inscripției nu e destul de sigură, piatra fiind foarte deteriorată).

[58]) Mai bine cunoscute: căci altfel Procopius *de aedif.* IV 11, ne mai citează încă trei *—dave* : *Zicideva* (în Mysia, deosebită de Scedeva Sucidava, în Scythia) *Zisnudeva* și *Murideva*. Cât privește in general numele thrace de cetăți dela Dunăre, pomenite de Procopius, ele sânt foarte multe și merită un studiu aparte, atât în'ce privește identificarea, cât și asupra situației lor istorice, politico-culturale.

[59]) Găsim însă numele localității pomenit într'o inscripție din Durostorum: [*inter Ca*]*rsium et Sucid*[*avam*] (CIL. III 12456 : secol. III IV).

scripţiile destul de multe din Capidava pomenesc numai persoane cu nume romane[60]). Fireşte, printre acei „romani" vor fi fost mulţi ai căror părinţi erau daci cum am văzut mai sus ori de alt neam, destul că inscripţiile ni-i dau pe toţi ca „romani", adică, mai exact ca romanizaţi. Dimpotrivă in *vicus B[u]ridave[nsis]*, de lângă Noviodunum, putem cu siguranţă admite, chiar pe vremea lui Septimiu Sever (c. 200 d. Chr.), de când e inscripţia, existenţa unui element dac, cu un caracter etnic încă bine pronunţat. În adevăr chiar excluzând numele nesigur *Siribuendu*, încă ne rămâne aici ca nume de persoană, cuvântul *Siampudi*, în genit.: *termini positi inter Siampudi [vil]lam [et] vican(os) B[u]ridave[nses]*[61]). *Siampudus*, proprietarul acelei *villa*, moşie, învecinată cu ţinutul vicului Buri-

[60]) CIL. III 12478, 12491, 13737, 13738, 14214 [19] şi [20], 14440.

[61]) CIL. III 14447.

davensis, e, fără îndoială, un dac. Anume, la Vest de Oescus, pe malul Dunării, cam în faţa Celeiului nostru, care în vechime s'a chemat ΣVCIDAVA [62]), găsim într'o inscripţie din satul Ostrov, pomenit un *vicus* ΣIAMAVS [63]). Faptul că şi în inscr. din ΣVCIDAVA şi în cea din VICVS ΣIAMAVS e întrebuinţat un Σ pentru exprimarea sunetului sibilant iniţial, mă îndeamnă să cred, că aici avem de-a face cu sunetul „Ş", neexistent în greacă şi latină, dar existent în toate limbile indogermanice mai noi: indoarice, slave, germane, şi trebuind în chip necesar să existe şi în cele thrace. Că acum cuvintele ΣIAMAVS şi SIAMPVDVS sânt strâns înrudite prin rădăcina lor comună ΣIAM, cred că e clar. *Siampudus* din ţinutul dac de la gurile Dunării e confirmat ca dac prin

[62]) Inscripţie publicată de Tocilescu numai în *addenda* la *Mon. epigr. şi sculpt.*, p. 636; cf. şi p. 646.
[63]) CIL. III 14413.

ΣVCIDAVA, ΣIAMAVS și B//RIDAV., iar *viens Siamaus* de pe malul drept al Dunării, la Vest de Oescus, e confirmat prin SIAMPVDVS și celelalte, ca thracic, adică, pentru a preciză, ca dacic. Tot de neam dac pare a fi și *Ialius Dizzace* din Troesmis [64]), femeea *Zudecitulp* dintr'o inscripție găsită lângă Cuzgun [65]), *Claudia Dusia* din ținutul anticului Istrus [66]), *Aurelius Dalenus ex vico Amlaidina* și *Aurelia Uthis uxor eius* [67]), *Castas Mucapori a vico Clementino* și *Sedida Reti....tis ucssor (eius)* [68]), *Apollonius Dadae* și *Mama Dadae* din Tomi [69]), *Pia et Daciscus, fratres,* și *Ti. Claudius Mucasius,* tot de acolo [70]), și, fără îndoială, gladiatorul Σκίρτος Δακησις, care singur spune că e dac [71]).

[64]) CIL. III 6189.

[65]) CIL. III 7481.

[66]) Inscr. găsită la Kasapkiöi: CIL. III 14214 [26].

[67]) CIL. III 13743: Urlukiöi, lângă Constanța.

[68]) CIL. III 7565: Karamurat.

[69]) CIL. III 7559.

[70]) CIL. III 7573 și 14214 [27].

[71]) Tocilescu, *Fouilles et recherches,* p. 226 sq.

Fireşte, unii dintre locuitorii cu nume thrace ai Dobrogei noastre sânt Thraci de alt neam decât cel getic. Astfel chiar în *vicus Ulmetus* vedem aşezaţi *cives Romani et Bessi* [72]), iar din o diplomă militară dată de împăratul Hadrian în a. 138 *bessului Clagissa*, liberat din *coh. II Mattiacorum*, şi găsită lângă Trnovo, deci în ţinutul *getic* din S.E. de *Nicopolis*, vedem cum sânt colonizaţi în Nordul Haemului şi Thraci din Sud, şi anume, precum e cazul lui Clagissa, aceştia păstrându-şi în noile lor locuinţe încă multă vreme, măcar în forme latine tradiţia lor etnică specială. Iată, de pildă, din citata diplomă a lui Hadrian o colecţie de noi cetăţeni romani, urmaşi ai „romanului" Clagissa: (se

---

Cf. asupra amfiteatrului din Tomi, Gomperz, în *Arch.-epigr. Mitt.* VIII, p. 9, nr. 23, şi Tocilescu, *o. c.*, p. 224 sqq. Nu mai puţin va fi dac şi numele vicului de lângă Constanţa, *vicus turris Muca...*, în numele căruia intră un cuvânt analog numelor general thrace, dar în special dace, *Mucapor, Mucupuis, Mucatralis*, etc. (cf. CIL. III p. 2402 şi 2634).

[72]) CIL. III 14214 [26].

dă cetăţenia) *ex pedite Clagissae Clagissae fi Bess(o), et Spor f., et Derzizeno f., et Eptacento f(ilio) et Zinae fil(iae) et Eptaperi fil(iae) eius*[73]). În general însă majoritatea indigenilor Moesiei inferioare eră formată, precum am arătat mai sus, din Geţi, sau, după denumirea expresă din inscripţii, Daci

Cât priveşte acum pe coloniştii romani, veterani ori simpli civili, originea acestora eră tot aşà de variată în Moesia inferioară ca şi în oricare altă parte a Imperiului. Alăturea de Grecii şi Orientalii romanizaţi [74]), găsim Italieni adevăraţi, aşezaţi definitiv aici, iar nu aduşi numai ca ofiţeri, soldaţi ori funcţionari [75]), sau întâlnim Romani de

---

[73]) D. CVIII din 28 Febr. 138, CIL. III p. 2328 [60].

[74]) E caracteristică în această privinţă inscripţia din Tomi privitoare la cultul thrac al lui *Hero Domnus*, pusă de colegiul respectiv, prin *mater collegii, „matrem Romanorum subscriptorum“* : „Romanii“ sânt de origine din Perinthus, Tius, Nicomedia, Heraclea, Abonuteichos, Mazaca şi Tyana, adică mai toţi din Asia mică : CIL. III, 7532.

[75]) Câte un italian din Faventia (CIL. III 6203) şi

prin alte provincii apusene ale Imperiului [76]), cari toţi, veniţi în număr foarte respectabil, contribue astfel la romanizarea în cel mai scurt timp a indigenilor.

În special în *Tropaeum* avem de observat următoarea alcătuire a populaţiei în timpul celor două veacuri de existenţă romană, cari singure ne sânt mai de aproape documentate prin inscripţii: al II-lea şi al III-lea.

Alăturea de Daci, despre cari am vorbit, sânt de pus veteranii diferitelor corpuri legionare şi auxiliare din Moesia şi Dacia. Astfel întâlnim: familia unui *centurio leg. XIII geminae* (în Dacia), cu trei fii, cari ridică repausatului lor tată monumentul funerar [77]); un veteran *ex decarione cohortis I Lusitanorum* (în Moesia inferioară), cu familia sa, — el

din Planina (in Picenum: ibid., 6202) întâlnim in Trœsmis; un aquileiens apare într'o inscripţie găsită lângă Constanţa (CIL. III 7574).

[76]) O romană din Ratiaria in Tomi (CIL. III 6156); un roman din Oescus in Trœsmis (6201); pentru alţii vezi mai jos, la Tropaeum.

[77]) CIL. III 14214 [8].

însuşi fiind originar din Siscia [78]); familia unui *centurio leg. V Macedonicae, domo Amasia* [79]): acest centurion a putut fi chiar cu serviciul activ în Tropaeum, întru cât, precum vom vedea mai jos, aici au stat un timp şi vexillaţii ale legiunii respective (până la M. Aurelius în Troesmis, apoi în Dacia), în garnizoană; un veteran din leg. XI Claudia (în Durostorum) şi familia sa [80]), o altă familie de colonişti veterani, nespecificată mai de aproape [81]); un veteran din flota imperială cu soţia sa [82]). Foarte numeroase sânt apoi inscripţiile care pomenesc persoane pur şi simplu cu nume romane, unele cu o situaţie oficială în oraş, altele numai în calitatea de simpli răposaţi întru zeii lor. Mult mai rare sânt, în sec. al II-lea şi al III-lea, inscripţiile cu

---

78) CIL. III 14214 [9].
79) CIL. III 14214 [10].
80) CIL. III 13736.
81) CIL. III 14214 [7].
82) CIL. III 12472.

nume de persoane de origină greacă, — precum de pildă aceste nume dintr'o singură familie: Sozusa, Hermogenes, Chrestio, Glyco și Pylades[83]; toți însă vorbesc latinește. — Însfârșit nu e de trecut cu vederea garnizoana militară, care constitue și pentru așezarea civilă învecinată, un puternic element cultural în scuz roman.

În privința trupelor cari au stat în Tropaeum, știm sigur despre o vexillație mixtă, că a fost un timp aici. Anume, avem o inscripție, găsită la Kadikiöi, lângă Silistra, și care sună astfel: *Nep-t(uno) Aug(usto) sac(rum). vexil(latio) leg(ionis) I Ital(icae) M(oesicae) et V Mac(edonicae) D(acicae) Tropa[e]i (agens) sub curam Eptidi Modesti (centurionis) leg. V Mac. et Vaieri Clementis (centurionis) leg. I Ital. v. s. l. m.*[84]). De altă parte s'au găsit pe *via principalis* întrebuințate ca pietre de construcție la o clă-

[83]) CIL. III 14214 [15].
[84]) CIL. III 14433.

dire, trei altare, consacrate probabil la divinităţi diferite, dar pomenind ca dedicanţi pe aceiaşi soldaţi ai celor două legiuni, *I Italica* şi *V Macedonica* [85]). Când a stat această vexillaţie în Tropaeum, cred că putem deduce din inscripţia lui Daizus, fiul lui Comozous, care a fost ucis de Costoboci [86]). Se ştie dela Pausanias, că năvala Costobocilor în peninsula balcanică a avut loc prin anii 170, iar dintr'o inscripţie de la Roma, că între anii 175 şi 180 L. Iulius Iulianus are de luptat *per Achaiam et Macedoniam... adversas Castabocas* [87]). Prin urmare, tocmai în vremea teri-

---

[85]) CIL. III 14214 [3] şi Tocilescu, *Fouilles*, p. 196. Cât priveşte altarul închinat de *Q. Lucilius Piscinus, centurio legionis I Italicæ, Soli invicto, in honorem domus divinæ* (CIL. III 12468), el ar putea fi explicat şi fără prezenţa unui detaşament din leg. I Italica în Tropaeum. E totuşi probabil că altarul stă în legătură cu o garnizonare a unei vexillaţii, pe care Piscinus a comandal-o în oraşul lui Traian.

[86]) CIL. III 14214 [12] : *D. M. Daizi Comozoi vi.xit an. L. interfectus a Castabocis Iustus et Val(ens) patri b. m. posuerunt.*

[87]) Cf. Tocilescu, *Fouilles*, p. 197.

bilului războiu mareomanic, când Marcus Aurelius aduse până şi trupe din Africa împotriva Germanilor, ba înrolâ chiar sclavi, Costobocii intrară în imperiu. Legiunea cea mai apropiată cu castrul stativ de Tropaeum, XI Claudia, din Durostorum, eră toată dusă în Pannonia. Leg. V Maced. fusese mutată în Dacia încă dinainte de a. 170. În sfârşit leg. I Italica era de asemenea dusă în războiu cu toţi auxiliarii ei [88]). Nu rămânea deci pentru apărarea Moesiei inferioare, cu Tropaeum, decât trimeterea unei vexillaţii mixte spre a slăbi cât mai puţin legiunile — compusă din soldaţi detaşaţi din două legiuni: I Italica Moesica şi V Macedonica Dacica. Pentru un alt timp o atare vexillaţie în Tropaeum nu numai că e neexplicabilă, dar e deadreptul imposibilă, faţă de mărturiile numeroase ce avem aici cu privire la legiunea cea mai apropiată de Tropaeum, XI Claudia, care

[88]) Vezi Filow, *o. c.*, p. 76 sq.

apare într'o sumă de inscripţii găsite în cetate. Anume, încă din timpul lui Antoninus Pius constatăm prezenţa unui puternic detaşament din leg. XI Cl. în lagărul dela Adamclisi: M. Stabius Colonus din Luca (Italia), *tribunus militum legionis XI Claudiae*, dedică un altar *Iovi optimo maximo, Herculi invicto, Cereri, Libero patri*, pentru sănătatea împăratului Antoninus Pius, a fiului său M. Aurelius Caesar, şi a copiilor lor, fiind guvernator al Moesiei T. Vitrasius Pollio [89]), iar un centurion al aceleiaşi legiuni închină un altar *Deo invicto, pro salute Imp. M. Antonini Veri* [90]), probabil imediat după moartea lui Pius şi întronarea lui Marcus, când aici în provincie încă nu se ştia, care e numele oficial al noului împărat, deci în a. 161. Aceste două inscripţii ne arată, că până la începutul domniei lui Marcus Aure-

89) CIL. III 14214 [1].

90) Tocilescu, *Câtera mon. epigr.*, în *Rev. p. ist. arch. şi fil.* IX (1903) şi aparte, p. 33, n. 48.

lins, leg. XI Claudia a îngrijit şi de paza monumentului triumfal dela Adamclisi. Comunicaţia cu castrul stativ din Durostorum erà de altfel foarte uşoară şi grabnică pe drumul militar, care legà direct Durostorum cu Tropaeum Traiani.

Faptul că în timpul războiului marcomanic găsim în Tropaeum o vexillaţie mixtă a leg. I Ital. şi V Mac., cred că trebue interpretat în senzul, că la izbucnirea războiului şi detaşamentul leg. XI, staţionar în Tropaeum, fu chemat înapoi şi trimes pe câmpul de luptă. — Totuşi se pare, că după războiu, Tropaeum primi iar o garnizoană din Durostorum. Căci altfel nu-mi pot explică următoarea inscripţie, în care apar simultan magistraţi municipali ai oraşului şi un *signifer* al leg. XI Cl., afară numai dacă nu admitem, că acel *signifer* servià în Durostorum, iar nu în Tropaeum, ceea ce n'ar fi cu totul imposibil: *Aelio Antonio Firmo duum-*

virali municipii Tropaei patri [et] Aeliae Quiritlae sorori, Aelias Antonius Sabinus duumvir municipii supra scripti [et A]el. Antonius Aeternalis sig[nif]er [l]egionis XI Claudiae bene merentibus posuerunt[91]). În adevăr inscripția aceasta nu poate fi mai veche decât începutul secolului al III-lea, când pentru întâia dată cel puțin întrucât ne ajută inscripțiile găsite până acum vedem documentat Tropaeum ca *municipium* (vezi mai jos). Tot în acest timp e, probabil, de pus și inscripția de pe epistyliul unui sarcofag a unui *[ex excep]tore(?) co(n)s(ularis) leg. XI Cl[a]u[di]a*[92]). În orice caz, până la sfârșitul existenței sale nu mai găsim un alt corp de oaste în Tropaeum, afară de cele mai sus pomenite.

* * *

Înflorirea generală a vieții romane din Moesia inferioară în secolul al

---

[91]) CIL. III, 14214 [6].
[92]) CIL. III, 13736.

II-lea, documentată mai sus în special cu privire la viața rurală, s'a manifestat și în fundația civilă a împăratului Traian, la vicanii *Traianenses Trapaeenses*. Năvala Costobocilor în a. 170 n'a avut desigur urmări mai grave, afară de pieirea câtorva locuitori, ca Daizus Comozoi, căruia apoi chiar fii lui, rămàși în viață, îi pun piatra funerară. Așezarea unei vexillații în castrul de lângă *vicus* pe vremea războiului marcomanic și activitatea binefăcătoare a lui Helvius Pertinax în anii 177 și urm. aduseră la așà desvoltare centrul dacoroman din Tropaeum, încât, pe vremea lui Septimius Severus și a lui Caracalla, supt părinteasca oblăduire a guvernatorului Ovinius Tertullus, pe care l'am întâlnit și mai sus în inscripția privitoare la vicanii *B[u]ridave[nses] (?)*, și care în general ne apare din inscripțiile Moesiei inferioare ca un restaurator al provinciei, vicanii Tropaeenses căpătară dreptul de *municipium*.

Primul document, care ne arată pe Tropaccnses în noua situaţie, e din vremea lui Caracalla (dùpă a. 211, Septimius Severus ne mai fiind pomenit): *I(ovi) o(ptimo) [m(aximo)] et [Iun(oni)] reg(inae) [p]ro s[alu]tem [d(omini) n(ostri)] Mar[ci Aur(eli) An]to[nin]i Pii [F(elicis) Aug(usti)] e[t] ma[n(icipi) P.] Ae[l. Fl]oru[s et] M. Ulp. [..]irci[..a]s II v[iri]q(uin)q(uennales) pr[o sa]lut[e co]muni [..]et...* [93]).

Dar cu secol. III încep năvălirile barbare în Dacia şi Moesia inferioară. Supt Severus Alexander Olbia şi Tyras cad în mâinele Goţilor. În a. 238 [94]) Goţii şi Carpii intră în Dobrogea, dărâmă Istrus şi pradă o mare parte a provinciei [95]). Ce-i dreptul şi Romanii

---

[93]) CIL. III 12465, găsit la Mulceova, aproape de Adamclisi.

[94]) Cf. inscripţia din Durostorum: [*receptus*] *ex captivitate barb(arorum) Pio et Proclo cos.* (a. 238 !) *ex voto* (CIL. III 12455).

[95]) Vezi izvoarele la Rappaport, *Die Einfälle der Goten*, p. 27 sq.

iau măsuri energice de apărare. Astfel vedem pe Severus Alexander restaurând în a. 234 drumurile militare dela Marcianopolis spre Nord la Durostorum şi Tropaeum prin legatul său Quintus Decius: *pontes derutos et vias conlapsas restituit*[96]); iar guvernatorul Moesiei inferioare, Tullius Menophilus, în a. 238—241, supt Gordian III, întăreşte Marcianopolis, capitala provinciei, încheie pace cu Goţii şi ţine în respect pe Carpi, reorganizând armata romană [97]). Desigur în legătură cu această operă salutară a lui Menophilus e de pus dedicaţia făcută în a. 240, pentru sănătatea lui Gordianus, de cetăţenii recunoscători ai municipiului Tropaeum, prin magistraţii lor: *duumviri* şi *aediles* [98]).

---

96) CIL. III 12519: pe drumul Marcianopolis—Abrittus Tropaeum, găsit la Sud de Abrittus; 13758, găsit la Asargic, la Nord de Marcianopolis pe drumul spre Durostorum.

97) Cf. Rappaport, p. 29 sqq.

98) CIL. III 14214 [2].

Anii 248 şi următorii văd însă iarăşi pe Goţi şi Carpi [99]) în Moesia inferioară. Marcianopolis scapă de soarta Istropolei numai mulţămită întăriturilor ce-i făcuse Menophilus cu zece ani înainte [100]). Dar provincia şi ţinutul rural e pustiit. Care e soarta municipiului Tropaeum în toate aceste turburări, nu ştim. Inscripţii găsim în cetatea actuală şi din a doua jumătate a secolului al III-lea [101]), dar fără vreo însemnătate mai deosebită.

---

[99]) Cf. în special asupra acestora din urmă, pe deoparte inscripţia pomenind luptele de supt Caracalla, găsită în Gigen *(Oescus)*, CIL III 14416, şi de alta cea mai dinainte citată, din Durostorum (12456), şi cf. *vita Aureliani* 30,4.

[100]) Rappaport, p. 35, şi, pentru cele urm., *passim*.

[101]) Astfel CIL III 14437 ad n. 12462 : un *duumvir iure dicundo* închină un altar *Deo sancto Apollini* ; 12473 : două pietre funerare ale unei familii din Tropaeum, cu menţiunea demnităţii de *duumviralis* (*bis*) şi *duumvir (iterum)*, ocupată de resp. părinţi de familie ; 7484+12461 : „litteris malis tertii saeculi exeuntis" : *ordo spl[endi]dissima (!) mun[ic(ipii)] Trop(aei) per... d[uu]mveros a[e]d[ile]s],... qu(a)estores.. [po]s(uerunt)*; lipsa magistraţilor supremi municipali, din această inscripţie a făcut chiar, pe Mommsen să bănuiască cum că Tropaeum n'ar fi fost un adevărat *municipium*, cu *res publica*, — lucru, care nu se ade-

Că oraşul a fost întărit cu ziduri de piatră în secolul al III-lea, potrivit obiceiului din ce în ce mai răspândit din cauza năvălirilor barbare, cari acum iau o formă cu totul primejdioasă, e probabil, dar trăinicia întăriturilor ridicate numai cu puterile modeste ale municipiului, n'a putut fi excepţională. Destul că spre sfârşitul secolului al III-lea, oraşul e total distrus de Goţi şi locuitorii se împrăştie prin cetăţile şi lagărele de primprejur.

În adevăr, examinând ruinele actuale ale cetăţii, găsim întrebuinţate ca material de zidărie, pietre cu inscripţii, sarcofage, fragmente architectonice şi

---

vereşte prin celelalte inscripţii, căci găsim şi un *duumvir iure dicundo;* in orice caz, limba populară a inscripţiei arată o anume decadenţă foarte semnificativă a culturei romane in Tropaeum; cât priveşte lipsa magistraţilor superiori, Bormann a propus o explicare mult mai plausibilă ca a lui Mommsen: anume oficiul judecătoresc al oraşului va fi fost exercitat chiar de comandantul garnizoanei din Tropaeum, ca d. p. în Ravenna (*Arch.-epigr. Mitt.* XVII, p. 112); 14214^{4}: un *decurio municipii*; 12466: un *duumvir* (?); 14214^{10}: un cetăţean din Tropaeum, *qui natus fuit Axiop(oli)*.

alte resturi ale unei civilizații anterioare destul de înfloritoare, chiar la baza zidurilor înconjurătoare și, până la un nivel foarte jos, în general, la toate clădirile cetății. De ajuns să pomenesc de pildă sarcofagele întrebuințate ca elemente componente ale unui conduct de apă tocmai jos de tot, sub zidurile enorme ale clădirei suplimentare a cetății, în colțul despre S.E., în josul porței de Sud. Toate știrile istorice, pe cari le-am cules în expunerea de mai sus din inscripții, se datoresc pietrelor din secolul al II-lea și al III-lea, păstrate până azi ca *materiale de construcție* în zidurile de apărare și în clădirile cetății târzii, care singură, din secolul al IV-lea înainte, ne stă azi în față pe insula de ruine de lângă satul Adamclisi.

II.

Un centru cultural prea însemnat nu fusese Tropaeum Traiani niciodată. Dar starea înfloritoare a întregei provincii se răsfrângea şi asupra împrejurărilor de aici: monumente frumoase, ori măcar îngrijit lucrate, împodobiau în secolul al II-lea şi în prima jumătate a secolului al III-lea pieţele, străzile ori incintele sacre ale castrului şi ale oraşului civil vecin [102]). Năvălirile barbare ale secolului al III-lea aduseră însă o repede decădere în cultura acestui centru ro-

[102]) Vezi la Muzeul Naţional de Antichităţi, galeria sculpturilor antice, baza statuei ridicate de *Traianenses Tropaeenses* in a. 115/6 împăratului lor. Apoi, chiar la cetate, la Adamclisi, o mulţime de monumente votive şi funerare, frumos sculptate şi scrise, alcătuind pavajul străzii, ori alte elemente constructive ale cetăţii târzii, grămădite în special spre poarta de Vest şi de Sud. Tot la poarta de V., în zid, la baza placajului din interior, se vede încă *in situ* un fragment architectonic cu îngrijire profilat, luat dela vre-un templu ori altă clădire monumentală, părăsită şi dărâmată, şi întrebuinţat de oamenii lui Constantin-cel-Mare şi Licinius ca material de construcţie la noua cetate.

man. Orașul sărăci, locuitorii se sălbătăciră, limba latină începù a fi uitată. Un monument caracteristic pentru aceste timpuri triste – sfârșitul secolului al III-lea — e mai sus citata [103]) piatră comemorativă pusă de *ordo spl[endi]dissima (l) mun[ic(ipii)] Trop(aei) per... d[uu]mveros (l) a[e]dile[s]... qu(a)estores....* [104]), adică de senatul orașului, prin magistrații acestuia. Lăsând la o parte formele decadente latine, *splendidissima ordo,* după grecește: ἡ λαμπροτάτη (s. κρατίστη) βουλή, — și *duumveri,* și considerând numai înfățișarea externă a monumentului (v. fig. I, p. 51), — așà de barbară încât nu ne vine a crede ochilor, că a fost pus de înseși autoritățile supreme ale unui municipiu roman, — și încă putem înțelege, mai clar decât prin orice altă demonstrare logică, starea în adevăr precară, în care ajunsese fundația împăratului Traian.

---

[103]) Cf. mai sus, n. 101.
[104]) CIL. III 7484 cu 12461.

Ca în toată Moesia inferioară, paralel

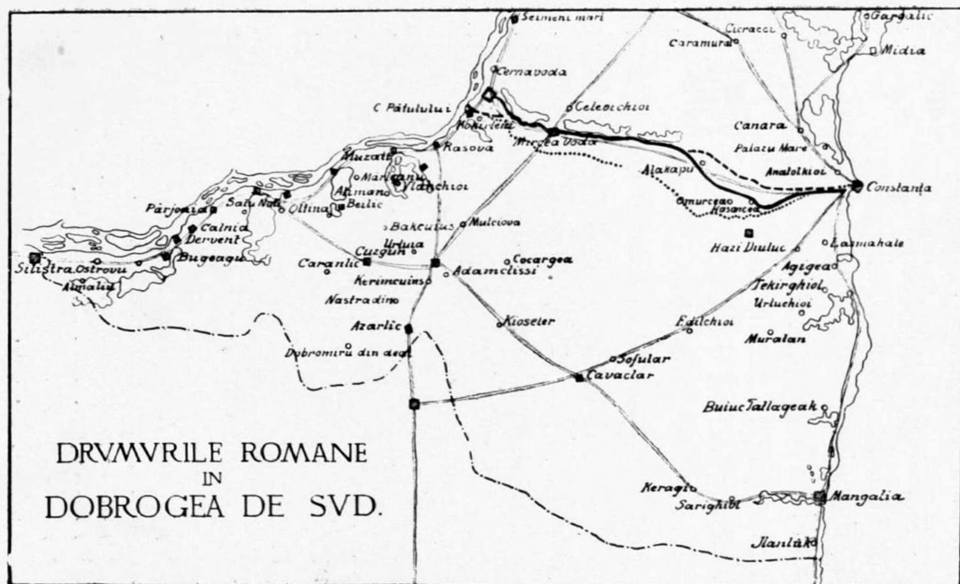
Fig. 1.

cu decadența Romanismului, în urma

năvălirilor, merge răspândirea din ce în ce mai intensivă a elementelor greceşti în centrul şi NE provinciei. Până departe în interior pătrunde acum dela Mare, spre Tropaeum, cu împrejurimile sale, cultura şi limba greacă. Pe cele trei drumuri (v. harta, p. 53) [105]), cari leagă cetatea noastră cu Marea: dela Marcianopolis resp. Odessus, prin Abrittus şi cetatea dela Azarlâc (la S de Adamclisi), - dela Callatis (Mangalia) şi Tomi (Constanţa), prin cetatea antică dela Cavaclar, - şi dela Tomi, pe drumul central „seythic" spre Axiopolis (Cernavoda), vin reprezentanţii culturei greceşti, să înlocuiască energiile romane, slăbite din lipsa contactului cu un sprijin mai puternic, specific roman, la Dunăre, sau total risipite de invaziile barbare.

La Urluia, spre NV de Adamclisi, s'a

[105]) Pentru o descriere geografică mai amănunţită a Dobrogei în vremea romană, vezi harta ce am dat ca anexă la studiul meu despre *Ulmetum*, în *Analele Academiei Române*, ser. II, voi. XXXIV *(mem. secţ. ist.)*.

DRVMVRILE ROMANE
IN
DOBROGEA DE SVD.
Seimeni mari
Gargalic
Caramura
Midia
Cernavoda
C. Pătulului
Celebichioi
Canara
Mircea Vodă
Rasova
Palazu Mare
Muzait
Analchioi
Alakapu
Constanța
Vlahchioi
Altimano
Beilic
Saiu Nali
Oltina
Pârjoaia
Calnia
Dervent
Omurceao
Hasancea
Bakeulus
Mulciova
Hazi Diuluc
Urluia
Cuzgun
Silistra
Ostrovu
Bugeagu
Caranlic
Adamclissi
Cocargea
Agigea
Kerimcuins
Almalău
Tekirghiol
Urluchioi
Nastradino
Kioseler
Edilchioi
Azarlic
Muralan
Sofular
Cavaclar
Buiuc Tallageak
Keragio
Sarighiol
Mangalia

găsit o inscripţie votivă greacă, pomenind un μαγίστρατος, probabil *magister viei*[106]), cu numele indescifrabil, poate thrac; la Kerimcuiusu, spre V de Adamclisi, o altă inscripţie greacă, pomenind atributul zeilor păgâni târzii, CΩTHP[107]); lângă Azarlâc, spre SV de Adamclisi, pe drumul spre Abrittus, cam pe unde se întindea pe vremuri acel *territorium civitatis Ausdec...*, mai sus explicat, o inscripţie funerară greacă[108]); la Beşoùl, spre SE de Adamclisi, o inscripţie dedicatorie pentru împăratul Septimius Severus şi ai săi (din a. 201), în latineşte şi greceşte[109]); mai departe, la Sofular, tot spre SE de Adamclisi, pe drumul spre Tomi, un monument votiv cu o interesantă inscripţie greacă închinată Πλούτων[ι] καὶ Δημητρὶ καὶ θεᾷ Κόρῃ[110]). Şi mai departe, spre

---

106) Cagnat, *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pert.* I, nr. 596 comp. cu nr. 599.

107) *Arch.-epigr. Mitt.* XVII, 113, 60.

108) *Arch.-epigr. Mitt.* XVII, 98, 37.

109) CIL. III 7540.

110) *Arch.-epigr. Mitt.* VIII, 8, 21.

E şi NE, inscripţiile greceşti sânt, fireşte, încă şi mai frequente, chiar în teritoriile rurale, întrucât ne apropiem de cele trei mari centre greceşti din Scythia minor: Callatis, Tomi şi Histria [111]).

În cetatea Tropaeum nu se puteà deci să nu constatăm elementul grecesc, statornicit măcar în timpurile mai târzii, de cari am vorbit mai sus. Şi în adevăr: ultima inscripţie cunoscută până acum din prima epocă a cetăţii, datată destul de precis, d'inainte de restaurarea întreprinsă de către Constantin şi Licinius, e un altar votiv închinat prin anii 293—304 lui *Iupiter Olbiopolitanus* de un grec (romanizat) Nevius Palmas Theotimia-

[111]) Avem inscripţii greceşti în ţinutul rural al Dobrogei sud-estice, din următoarele localităţi: Hasiduluk (*Arch.-epigr. Mitt.* VI 29), Alakapu (VIII 22, XIX 93), Omurcea (Dos. Muz. Naţ. 1885, p. 68), Hasancea (*Arch.-epigr. Mitt.* XI 62, XVII 97), Anadolkiöi (VIII 8, XI 65, XIX 223), Agigea (VIII 24), Laz Mahale (XVII 93 sqq.), Palazu (VIII 9, XI 63, XVII 93), Buiuk Tatlâgeac (XI 65), Tekirghiol (VIII 18), Tuzla-Muratan (XIV 37), Karacıkiulakkiöi (XIV 35).

nus [112]), fără îndoială *negustor din Olbia, aflător in afaceri prin ținuturile noastre;* dovada cea mai bună despre temeinicia acestei presupuneri o căpătăm din alte inscripții dobrogene, cari ne arată legăturile comerciale ale acestei provincii romane cu Olbia [113]) : în Tomi întâlnim pe un Ὀλβιοπολείτης, numit Ποντικὸς Νεικίου [114]), cu familia, și pe un Τυρανὸς ἀνὴρ, care deși din Tyras și cultivând în special prietenia patriei sale cu Tomi, a contribuit totuși simultan la strângerea legăturilor comerciale și maritime între Tomi și Olbia [115]).

Inscripția negustorului olbian Theotimianus e foarte însemnată și din alt

---

[112]) CIL. III 12464.

[113]) Cât privește Tyras și celelalte orașe grecești din Nordul și Sudul Mării Negre, documentate și ele prin inscripții (cf. *Arch.-epigr. Mitt., passim*), acestea deocamdată nu intră în însăși tema noastră, spre a insistà mai mult asupra lor.

[114]) *Arch.-epigr. Mitt.* VIII 18, 50.

[115]) *Arch.-epigr. Mitt.* XI 41, 55 și XII 127 sqq. Pentru alte inscripții grecești din Tropaeum, vezi mai jos în text.

punct de vedere. Ea ne arată că, de bine de rău, oraşul Tropaeum exista încă şi pe vremea lui Diocleţian [116]). Nici vorbă, năvălirile Goţilor devenite din ce în ce mai violente dela jumătatea sec. III înainte, câteodată suprimaseră chiar total viaţa acestui centru, prădat, ars şi cu populaţia decimată de invadatori. Dar, după trecerea barbarilor oamenii se strângeau iar pe la căminurile lor şi, mai necăjiţi, mai strâmtoraţi, ca înainte, duceau totuşi mai departe povara vieţii

---

[116]) La ce s'a gândit Bormann, când a scris în *Arch.-epigr. Mitt.* XVII, p. 108: „dass unter den beim Neubau verwendeten Steinen eine Inschrift aus der Zeit 293 304 sich befindet, ist kein genügender Beweis dafür, dass in dieser Zeit die Stadt noch bestand", n'am putut nici odată înţelege. Doară Theotimianus nu erà să-şi pue monumentul voliv în pustietate! Fireşte, oraşul erà sărăcit, şi decăzut din starea de strălucire avută prin anii 200, dar părăsit nu puteà fi, din bunul motiv că tocmai Diocleţian restabilise în mare parte siguranţa *limes*-ului, clădind noi cetăţi şi reparând marile drumuri imperiale din Dobrogea (cf. CIL.III, p. 997 : fortificaţiile dela *Transmarisca* - Turtucaia, - nr. 7603 şi 7609 stâlpi miliari la Hârşova, — 7610 la Măcin, 7614 la Gargalâk, şi v. şi scrierea mea *Salsovia*, Bucureşti, 1906, p. 17 sqq.).

lor oropsite. — Restaurările întreprinse de împărații sec. III—VI la Dunărea de jos *nu sânt recolonizări cu element roman*, pe care nici n'ar fi avut de unde-l mai aduce, *ci zidiri și restaurări de cetăți și castele, între fortificațiile cărora locuitorii, continuu dăinuitori în ținutul acesta, să se poată adăposti mai sigur*[117]).

În anul 316 „după ce neamurile barbare fuseseră pretutindeni biruite, spre a întări paza graniței, fu zidită din temelii și cetatea Tropeenilor“ de împărații Constantin și Licinius, prefecți ai pretoriului și împlinitori ai înaltei porunci fiind senatorul Petronius Annianus și cavalerul Iulius Iulianus[118]). Așà

[117]) În adevăr, chiar Histria, despre care ni se spune doară apriat într'un izvor, că a fost *distrusă* de Goți la a. 238 (*v. Max. et Bulb.* 16,3), se constată totuși ca centru de cultură — ce-i dreptul mult decăzut — și în anii următori (cf. Pick, *Münzen von Dacien und Mösien*, p. 147).

[118]) CIL. III 13734: *Romanae securitatis libertatisq(ue) [v]indicibus d(ominis) n(ostris) Fl(avio) Val(erio) Constantino [et Liciniano Licinio] Piis Fe-*

Fig. 2.

sună inscripţia comemorativă, care fusese fixată la intrarea de Răsărit, deasupra arcadei porţii, împreună cu un *tropaeum* simbolic, înalt de c. 2.65 m.- imitând marele trofeu de deasupra monumentului lui Traian, închinat lui Mars Ultor,—şi servind astfel ca „arme" ale oraşului.

De fapt, cetatea n'a putut fi ridicată într'un singur an. Numai înconjurul ei de zid măsoară ca la 1200 m. Dar încă multele turnuri de poartă, de colţuri şi de curtine; şi apoi dimensiunile formidabile ale însuşi complexului de fortificaţii: grosimea de 2.60—3.70 m. [119]) a

---

licibus aeternis Aug(ustis), quorum virtute et providentia edomitis ubique barbararum gentium populis ad confirmandam limitis tutelam etiam Tropeensium civitas auspicato a fundamentis feliciter opere constructa est. Petr(onius) Annianus v(ir) c(larissimus) et Iul(ius) Iulianus v(ir) em(inentissimus), praef(ecti) praet(orio) numini e[o]rum semper dicatissimi. Cf. şi comentariul lui Mommsen, care fixează data admisă şi de noi. — V. inscripţia in fig. 2, p. 59.

[119]) 3.70 m. la bază: vezi secţiunea prin zidul cetăţii, la turnul de colţ dela NV, în fig. 3, p. 61.

zidurilor, construcția șanțului și valului extern, etc. Toate aceste opere au ce-

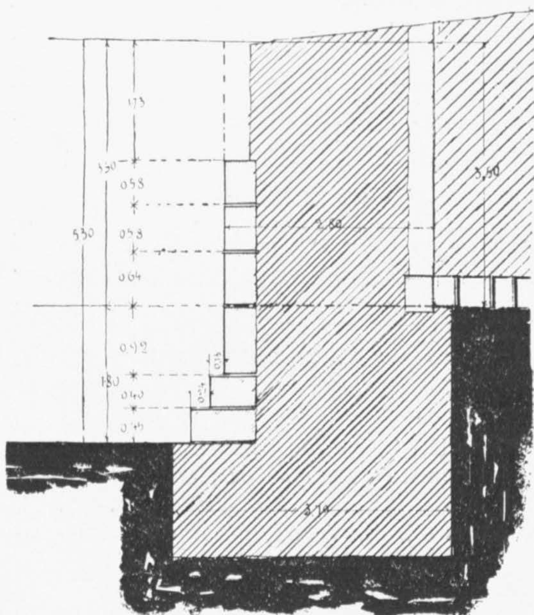

Fig. 3. Secțiune prin zidul cetății (archit. Fakler).

rut cel puțin trei patru ani de lucru și un număr de câteva mii de brațe: civili și militari la un loc.

În adevăr zidul cetății este placat cu

pietre bine ecuarisate atât pe frontul exterior cât şi pe cel interior. Dacă betonul, care formează nucleul zidului a putut fi mai uşor şi mai repede pregătit şi turnat [120]), apoi placajul a cerut dimpotrivă o muncă titanică pentru acoperirea într'un timp relativ scurt a unei suprafeţe aşà de mari [121]).

Să examinăm acum mai în amănunte elementele componente ale fortificaţiilor cetăţii ridicate de Licinius [122]) în anii 313-316 *pe* ruinele castrului şi *lângă*

---

[120]) El a fost turnat strat de strat, ca umplutură a spaţiului format de rândurile de placaj ce se ridicau treptat, în sus, rând după rând: vezi în fig. 4, p. 63, acest proces technic, devenit foarte clar prin dezagregarea treptată a placajului şi a nucleului zidului la turnurile porţii de Vest.

[121]) La cei 1200 m. în linie dreaptă, pe frontul extern trebue adăogaţi alţi c. 1200 pe frontul intern + placajul intern şi extern a c. 30 de turnuri, cu adâncime medie de c. 12 m. şi diametru mediu de c. 10 m.

[122]) Dobrogea ţineà de imperiul lui Licinius. Pomenirea lui Constantin în inscripţia comemorativă e numai o formă protocolară, cerută de principiul unităţii ideale a imperiului roman (v. *Salsovia*, p. 29 sq.).

vicul (mai târziu devenit municipiul)

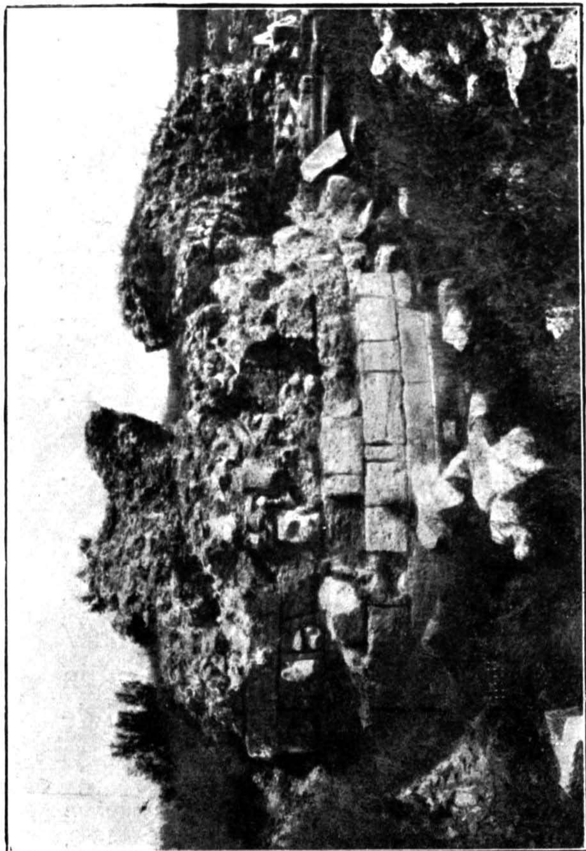

Fig. 4. Turnul din stânga al porții de Vest (fot. ing. St. Petrescu).

constituit la Adamclisi de Traian.

Ridicătura de teren de înfăţişarea unei insule oblonge care formează în fundul văii Urluia, la NV de satul Adamclisi, o cetate naturală de c. 10 ha. întindere, bine apărată şi de atacurile omeneşti - prin vale - şi de asprimea vânturilor de iarnă — prin dealurile înconjurătoare — fu aproape în întregime fortificată de Licinius. Traseul zidului fu, ca de obiceiu la cetăţile târzii romane [123]), hotărît de configuraţia solului, aşà încât forma cetăţii ieşi cu totul neregulată, ca un poligon cu foarte multe laturi, de înscris, numai cu mare aproximaţie, într'un trapez (fig. 5, p. 65).

Din zidul de înconjur al cetăţii s'a liberat până acum numai c. $^1/_5$, pe laturea de V, începând de la poarta de V şi sfârşind la colţul NV al cetăţii, — iar din celelalte laturi numai poarta de E şi de

---

[123]) Cf. A. v. Cohausen, *Die Befestigungsweisen der Vorzeit und des Mittelalters*, Wiesbaden 1898, pl. 15 şi 16: în special Dax (n. 148 *a*), Auxerre (n. 147), Zürich (152), etc., şi pag. 122 sqq.

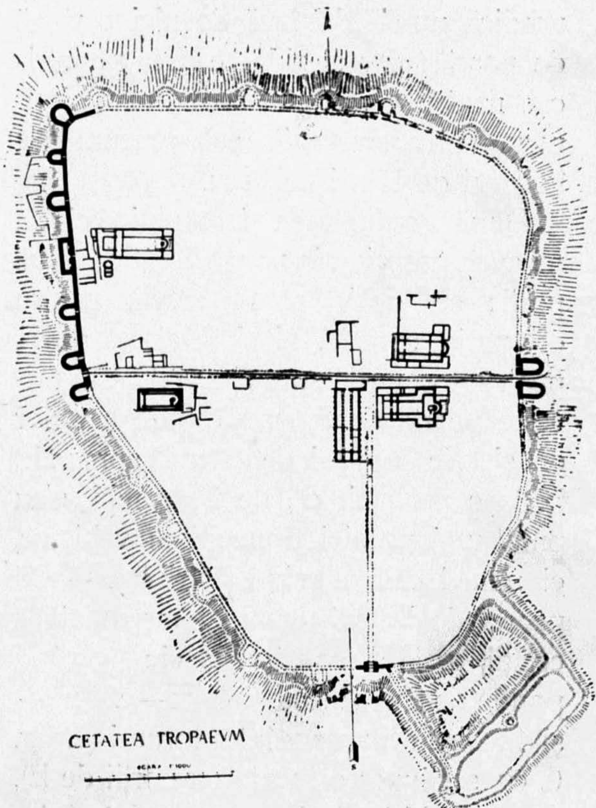

Fig. 5. Planul cetății Tropaeum (archit. H. Jacobi, S. Theiss și Sp. Cegăneanu).

S, și și acestea încă nu deplin. Pe laturea

nordică nu s'a dat încă de nici o urmă de poartă; dar şi zidul e prea rău stricat, pentru a se puteà stabili cevà sigur numai prin sondagii, aşà precum s'a încercat de răp. Tocilescu.

După configuraţia terenului cetatea nu aveà, propriu zis, nevoe decât de două porţi: cea de V care-i serviâ pentru drumurile spre V, N şi S, şi cea de E, pentru drumurile spre E şi NE. Cât priveşte poarta de S, panta către exterior erà şi este încă aşà de abruptă spre vale, încât e probabil că, de fapt, nici n'au putut urcă pe aici drumeţii cu vehicule, ci numai călăreţii şi pedeştrii [124]). - Că poarta de V eră cea mai însemnată a cetăţii, arată şi construcţia ei: pe când porţile de S şi E sânt strâmte — c. 4 m. — şi închise deaproape între turnuri (v. fig. 6, cu secţiunea orizontală a porţii de E), poarta de V (v. fig. 7) are o lărgime, între

---

[124]) De altfel însăşi pragul porţii se ridică spre interior în trepte, ceea ce exclude utilizarea acestei intrări pentru vehicule.

turnuri, de 10,40 m. și o deschidere, la canaturi, de 4,40 m. — Dar mai mult

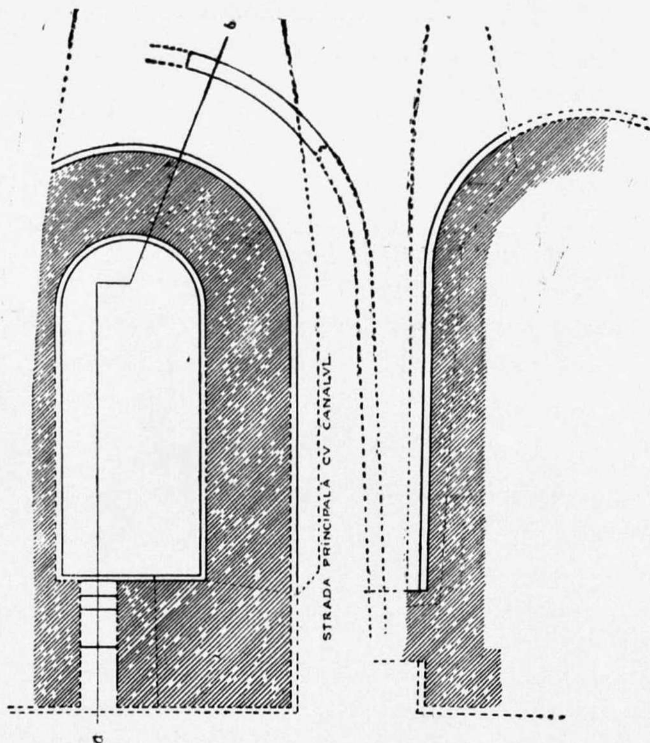

Fig. 6. Poarta de Est (archit. H. Brötz).

decât atâta: pe când la poarta de E intrarea în cetate se făcea direct pe pă-

mânt, șanțul de apărare fiind întrerupt înaintea porții, spre a lăsà un pod natural, la poarta de S și la cea de V intrarea în cetate se făcea pe poduri suspendate, *pont-levis*, după cum arată clar construcția pragurilor porții, foarte

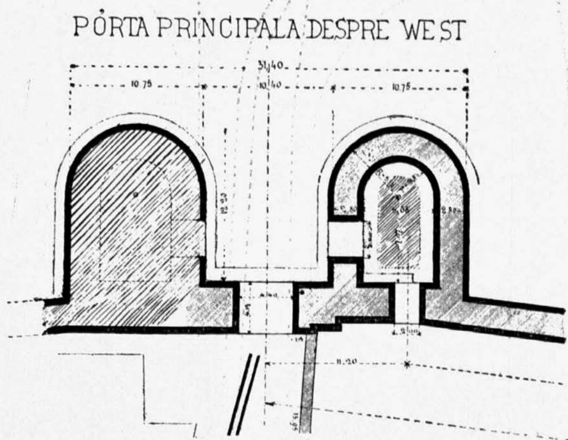

Fig. 7 (archit. Fakler).

înalte, și prelucrate ca rămânând pe o mare adâncime în aer liber, — iar la poarta de V însuși canalul străzii principale e scos din cetate pe supt pragul porții, la o adâncime de c. 1.20 m. (Cf. și fig. 6 și 7 cu 8 și 9).

Fig. 8. Poarta de Vest (fot. ing. St. Petrescu).

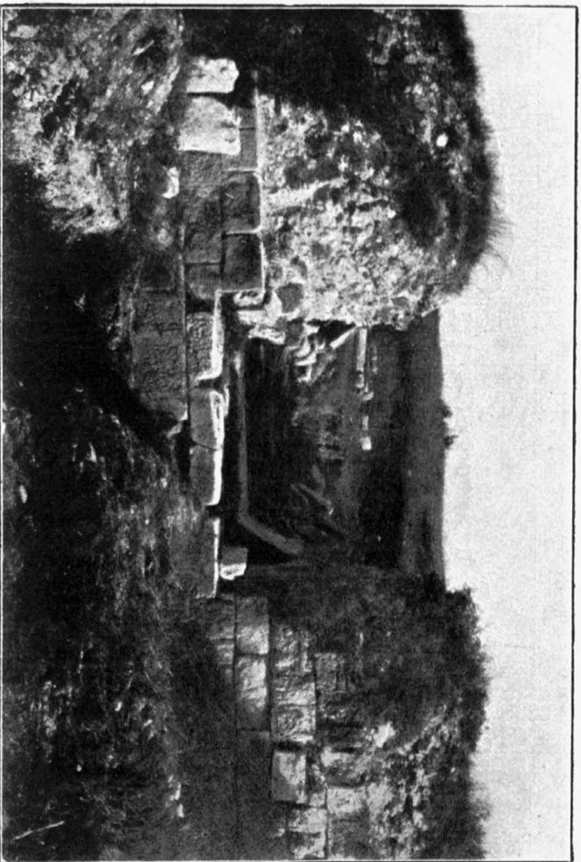

Fig. 9. Poarta de Sud (fot. ing. St. Petrescu).

Sistemul general de construcție, a zi-

durilor, porților și turnurilor, este caracteristic pentru epoca lui Constantin și îl întâlnim, aproape identic, chiar în dimensiunile deși nu și în formele — diferitelor elemente ale fortificației, la cetatea ridicată cam în aceeași vreme, de Constantin, la Deutz, în fața Coloniei, pe malul drept al Rinului, ca un cap al podului, care legă în acest timp cele două maluri [125]).

Ca și la Deutz [126]) turnurile sânt foarte numeroase și apropiate, iar grosimea zidurilor impunătoare, ca în general la cetățile romano-byzantine [127]): dela 2.60

---

[125]) Cf. Cohausen, *o. c.*, p. 119 sq.

[126]) La fiecare 21 m. de curtină, un turn. Diametrul exterior al turnurilor, 13.75 m., cel interior 5 m. Grosimea zidurilor 3.70 m. la soclu și 3.50 m. sus. Dimensiunile turnurilor de poartă: 13.50 m. adâncime, — 10.50 m. diametru. Lărgimea porții 8.50 m., adâncimea 8 m. Castelul din Deutz avea numai două porți. Pentru alte amănunte, v. Cohausen, *l. l.*, care citează asupra castelului Deutz monografia lui K. Bone, ***Das römische Kastell Deutz***, Köln 1880.

[127]) Grosimea de 2.60 m., obicinuită, dar nu exclusiv, și la Adamclisi, este în general dată atât turnurilor cât și curtinelor, de constructorii cetății *Ulmetum*, pe vremea lui Iustinian (v. scrierea mea asupra acestei cetăți).

m. pe curtine şi turnurile semi-rotunde până la 3 m. (la turnul de provizii: v. mai jos) şi 3 m., 3.58 m. şi chiar 4.15 m., la intrarea în turnuri ori pe porţi.

Forma turnurilor este în genere cea oblongă-semirotundă, atât pe curtine, cât şi la porţi, cu deosebirea că turnurile de porţi au o formă încă şi mai lunguiaţă. La turnurile de colţuri avem forma de potcoavă, bine cunoscută dela cetăţile târzii romane şi prime byzantine, precum la noi în Dobrogea avem pe cele dela Troesmis şi Ulmetum [128]), restaurate, resp. din nou clădite, de Iustinian. Pentru jumătatea nordică a laturei de V a cetăţii Tropaeum mai avem şi forma dreptunghiulară, aplicată pe lat la zidul cetăţii, aşà cum întâlnim astfel

---

[128]) Vezi ilustraţiile din citatul meu studiu despre cetatea *Ulmetum*: atât pentru Troesmis (al cărei plan se mai găseşte şi la Tocilescu, *Rev. p. ist. arch. şi fil.* 1, 1, p. 104 sqq., după Baudry în *Revue archéologique* VII, 1868, pl. IX şi X — de unde şi la Durm, *Baukunst der Römer*, ed. 2, p. 433), cât şi pentru Ulmetum (acum întâi săpat de mine).

de turnuri, cu rol de *castrum* sau *castellam civitatis* [129]) (grec. φρουρά) [130]), iarăşi atât ia Troesmis, cât şi la Ulmetum [131]), - dar cum turnul dela Tropaeum în nici un caz n'a putut fi, deoarece e prea strâmt pentru acest scop (de retragere a garnizoanei în cazul de supremă primejdie) [132]).

Să cercetăm acum mai de aproape partea deplin liberată din zidul înconjurător al cetăţii, pe laturea de V.

Pe un front de apărare de 172.80 m. (măsurat dela mijlocul pragului porţii de V direct la laturea N), avem în total şease turnuri (dintre cari patru chiar pe laturea

[129]) Cf. A. Leger, *Les travaux publics aux temps des Romains*, p. 539.

[130]) Cf. Procopius, *de aedif.* II, 1 sqq.

[131]) Cf. nota 128.

[132]) În adevăr turnul analog dela Ulmetum nu e mai mare, dar cetatea aceasta fiind de patru ori mai mică decât Tropaeum, şi *castellum civitatis* dela Tropaeum ar trebui să fie cam tot de patru ori mai mare, iar nu egal cu cel dela Ulmetum, - ca un simplu turn de curtină, cu rol cel mult de turn de provizii (vezi mai jos), cum de fapt avem unul şi la Ulmetum.

de V, unul de poartă și unul de colț). Această extraordinară îndesire a turnurilor, care creează curtine (cinci de toate) dc câte numai 15 20 m. lungime, înseamnă, ca și la Deutz (curtine de 21 m.), o întărire *în vederea defensivei*, dusă până la ultimele consecințe; caracterul byzantin, de fortificare numai în vederea rezistenței pasive, apare astfel la cetățile din Dobrogea cât se poate de pregnant, chiar din primele decenii ale secolului al IV-lea, în planul cetății noastre, clădite de Licinius, întocmai ca și la cetatea colegului său Constantin, dela Deutz pe Rin.

Poarta însăși, flancată de două turnuri oblonge-semirotunde, de dimensiuni egale, e apărată la intrare prin șanț, — peste care a funcționat un *pont-levis;* sistemul de închidere a porții pare a fi fost cel al canaturilor, nu cel al culisei, — căci în ușorii porții nu s'au găsit decât urmele gropilor amenajate în placajul de piatră, pentru capetele manelei,

care ţineà orizontal pe dinăuntru bine închise aripele porţii [133]), iar nu şghiabul caracteristic pentru porţile cu *cataracta*, aşà cum avem la Ulmetum poarta de SV [134]). De asemenea se pot distinge atât la poarta de V, cât şi la cea de E, deoparte urmele arcuite lăsate în pavimentul de piatră al intrării de canaturile date de pereţi la deschiderea porţii, — iar de alta, la mijloc, urmele în prag ale ivărului care fixă bine la închidere jos şi sus, canaturile încuiate.

Turnurile porţii de V (f. 7, p. 68) au pe o adâncime de 12.20 m. un diametru de 11 m. fiind astfel de o formă pronunţat oblongă; grosimea zidurilor lor e de 2.80 m.; intrarea din cetate în turn, lată de 2 m. Spaţiul liber din turn e destul de respectabil: el are o adâncime de 9.40 m. la un diametru de 5.60 m., — ceea ce

---

[133]) Acelaş sistem e deopotrivă întrebuinţat şi la poarta de E, unde se văd în uşorii porţii aceleaşi adânciturí în placajul zidului.

[134]) Pentru alte porţi romane cu *cataracta* (Fallgatter, coulisse), cf. citatul studiu despre Ulmetum.

dă o suprafaţă de c. 45 m. p. numai pe un singur etaj al turnului (şi ştim că ele aveau cel puţin două etaje, afară de încăperea dela nivelul stradei), deci loc de adăpost pentru un număr destul de mare de apărători.

Curtina ce urmează dela turnul de poartă spre N, are o lungime de c. 21 m. şi o grosime a zidului de 2.60 m. Pe flancul drept (din p. d. v. al apărătorilor - privind spre exteriorul cetăţii) ea eră apărată de un turn semirotund de formă simţitor mai turtită ca cea a turnurilor de poartă: pe o adâncime de 12.06 m., el are un diametru de 11,70 m. Pe frontul de apărare zidurile sale au grosimea de 2,60 m., cum e în general şi grosimea zidului curtinelor noastre. Dimpotrivă spre interiorul cetăţii grosimea zidului acestui turn e de 3.58 m., lăţimea porţii lui spre cetate fiind numai de 1.55 m.

A doua curtină spre N are un front de c. 20.50 m. şi grosimea obicinuită de

2.60 m. Între această curtină și a treia, lungă de 19 m., se întinde pe un front de 24.85 m. un mare turn dreptunghiular (fig. 10), excepțional fortificat atât spre

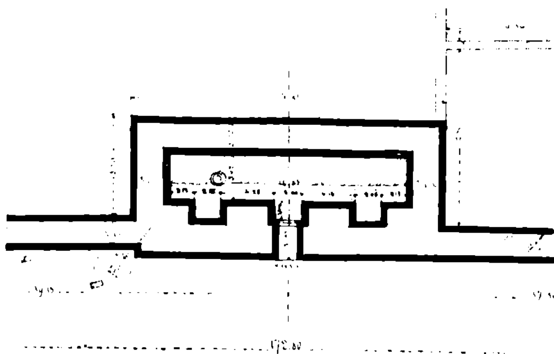

Fig. 10. „Turnul de provizii“ (archit. Fakler).

exterior, cât și spre cetate: grosimea zidurilor sale pe laturile de apărare e de 3 m., iar pe laturea dinspre cetate de 4.40 m.! În adâncimea laturei dinspre cetate sânt amenajate trei nișe dreptunghiulare: una la mijloc, de 2 m., și două la dreapta și la stânga de câte c. 2.10 m. lățime; profunzimea e la toate trele de 1.40 m.; nișa din mijloc se prelun-

geşte însă spre interiorul cetăţii prin chiar intrarea turnului, de 1.43 m. lăţime, iar celelalte două au servit, poate, ca nişte case de scări (de lemn) spre etajele superioare.

Spaţiul liber din interiorul acestui turn e de c. 74 m. p. (socotind şi cele trei nişe, dar fără gangul porţii), aşà încât el a putut servi destul de bine ca loc de adăpost cel puţin al unei decurii de soldaţi, numai pe un singur etaj. În timp de pace însă e mai probabil ca turnul acesta să fi servit ca magazie de provizii, aşà precum îl găsim în ultima epocă a cetăţii (sfârşitul sec. VI), de când ne-au rămas aici marile chiupuri de păstrat lichide şi o mulţime de resturi de cereale arse (meiu, ovăz, etc.) [135]).

Mai spre Nord de a treia curtină urmează (v. fig. 11) un turn oblong-se-

---

[135]) Aceeaşi întrebuinţare ca turn de provizii a avut de pildă şi turnul patrulater de pe laturea SV a cetăţii Ulmetum.

mirotund adânc de 12.55 m. și lat de

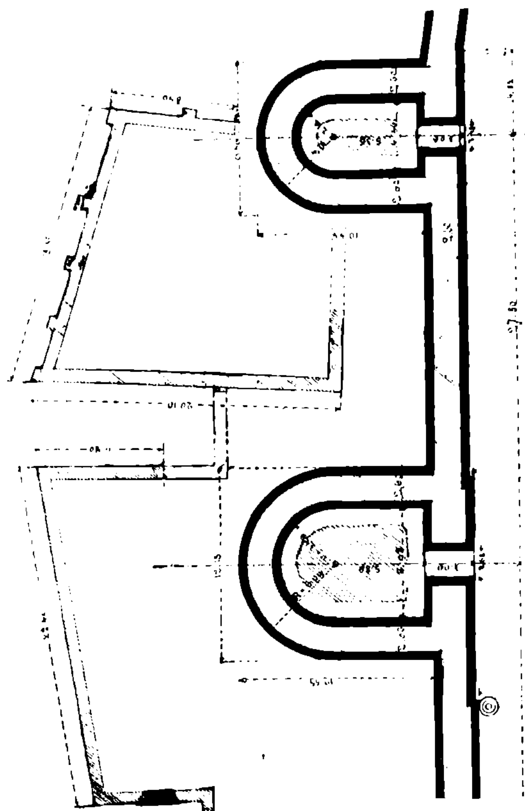

Fig. 11. Turnuri pe laturea de Vest (archit. Fakler).

12.18 m.: e cel mai mare dintre toate turnurile similare pe această lature a ce-

tăţii. Grosimea zidului său e de 2.60 m. pe frontul de apărare şi de 3 m. spre cetate; intrarea din cetate e largă de 1.68 m.

Curtina următoare (fig. 11) are o lungime de 16.50 m., iar turnul următor — cel mai mic pe această lature — e adânc de 10.44 m. şi lat de 9.56 m. Grosimile zidului sânt aceleaşi ca la turnul precedent; lăţimea porţii sale e însă numai de 1.48 m.

Ultima curtină pe laturea de V a cetăţii, înspre laturea nordică, are un front de numai 15.50 m. Turnul de colţ, ce o flanchează pe dreapta, are forma caracteristică de potcoavă, alcătuită dintr'un semicerc aplicat la un trapez (vezi fig. 12). Raza mică (interioară) a turnului e de 4.30 m., iar cea mare (la un loc cu grosimea zidului, aici mai mare: de 2.80 m.) de 7.10 m. Linia de încheere a turnului cu cele două laturi, pe colţul trunchiat al cetăţii, e extraordinar de puternică: grosimea zidului

e de 3.71 m.; intrarea în turn e însă tot strâmtă, de 1.42 m.

După pilda acestei laturi a cetăţii

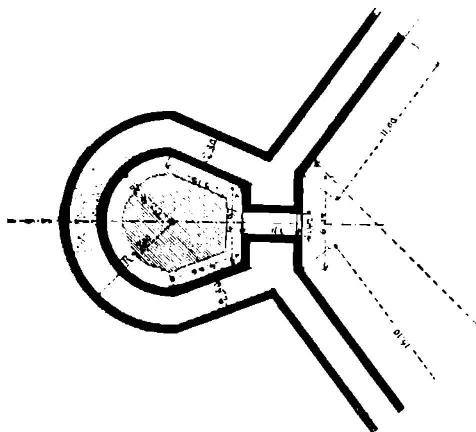

Fig. 12. Turnul de colţ dela NV (archit. Fakler).

(vezi figurile 5, 7, 8 şi 10—12) avem a ne gândi şi restul. Fără îndoială, printre toate cetăţile antice din Dobrogea singură cetatea Tomi întrece în strălucire şi putere a fortificaţiilor Tropaeum [136]).

[136]) În adevăr zidurile cetăţii Tomi, descoperite supt bulevardele noi ale oraşului Constanţa, sânt încă

Încolo toate celelalte, fie chiar mai mari ca Tropaeum, precum e cetatea dela Slava rusească, în jud. Tulcea, nu ajung în siguranţa, puterea şi acurateţa execuţiei cetatea lui Licinius de lângă Adamclisi.

De observat ar mai fi, în legătură cu frontul exterior al laturei de V, mai sus studiat, şi prezenţa unor construcţii suplimentare, cari se întind între marele turn dreptunghiular şi turnul de colţ spre NV: ele par a fi jucat un rol mai mult de contraforturi ale zidului principal, clădit chiar pe marginea pantei,

---

şi mai puternice, având o grosime de c. 4 m., iar placajul, de altfel în parte ca şi la Tropaeum, e format din blocuri enorme până la 1 m. grosime, pe 1 m. înălţime şi 1 – 2 m. lăţime. Pentru fortificaţiile oraşului Tomi cf. şi inscr. din CIL. III 14450, care pomeneşte o *porta praesidiaria*, făcută de *Civitas Tomitanorum* pe vremea lui Diocleţian, supt priveghrerea lui C. Aurelius Firminianus, ducele *limes*-ului Scythiei (pomenii şi de inscr. n. 764, tot din Constanţa: o dedicaţie *Matri Deum Magnae* pentru sănătatea împăraţilor colegi, făcută de Firminianus, *v(ir) p(erfectissimus)*, în calitate tot de *dux limitis proviuciae Scythiae*).

decât ca o adevărată terasă înaintată, cu scopuri pur militare (vezi fig. 11).

Această impunătoare cetate nouă, care închidea în zidurile ei un spaţiu de c. 9 ha. [137]), fù la început cu mult mai încăpătoare şi strălucită, decât s'ar fi potrivit pentru posesorii ei de fapt. — În adevăr, populaţia greco-romană şi în special daco-romană a oraşului, stăpânitoare de întinse terenuri rurale în împrejurimile *dacice* ale municipiului roman, fusese sărăcită şi decimată de năvălitori. În locul ei, ori, cel mult, parte la parte cu ea, se aşezaseră ca noi colonişti, Bastarni, Carpi, Goţi şi în special Sarmaţi, aduşi chiar de Constantin pe aceste locuri [138]). Fireşte, elementul grec, pe care mai sus l'am văzut ocupând situaţia pre-

---

[137]) Suprafaţa de 12 ha., dată de obiceiu cetăţii dela Adamclisi, după Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 90 [cf. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo 1911, p. 81 (după archit. Brötz, din serv. Muzeului Naţional), care dă tot 12 ha.], este mult exagerată.

[138]) Vezi citatele la Weiss, *o. c.*, p. 36 sqq.

dominantă culturală, avută aici înainte de elementul roman, dă acum tonul în manifestările publice şi oficiale ale cetăţii. O inscripţie greacă găsită aici ne confirmă această stare de lucruri în chipul cel mai neîndoios: noua *civitas Tropeensium* ridică un monument *oficial* pe greceşte, ca πόλις Τροπεισίων!

Ἥρῃ βασιλίσσῃ ὑπὲρ τῆς εὑρήσεως τοῦ ὕδατος ἡ πόλις Τροπεισίων εὐχῆς χάριν [139]).

Precum a observat şi Weiss [140]), inscripţia aceasta închinată pentru găsirea apei trebuitoare cetăţii - nu a putut fi pusă decât imediat după reconstituirea oraşului Tropaeum de către Licinius (nù Constantin), în a. 316; de altă parte însă, înfăţişarea ei cu totul sărăcăcioasă: o biată *ara* de piatră or-

---

139) Tocilescu, în *Comptes rendus de l'Académie des inscr. et belles lettres*, 1905, p. 565, Weiss în *Wiener Eranos* zur 50. Vers. deutscher Philologen u. Schulm. in Graz 1909, Wien 1909, p. 114 sqq., - şi Tocilescu în *Rev. p. ist. arch. şi fil.* X (1909) p. 257.

140) *Wiener Eranos*, p. 116 sq.

dinară, săpată şi scrisă primitiv de tot [141]), ne încredinţează deplin despre modicitatea mijloacelor proprii ale cetăţenilor Tropaeului, în primele timpuri de după splendida restaurare imperială.

În legătură acum cu acest altar votiv dedicat zeiţei *Iuno Regina*, se prezintă două chestiuni importante cu privire la viaţa orăşenească a cetăţii noastre după restaurare. Prima, de ordin practic, e, cum avem a înţelege acea „găsire a apei" pomenită de inscripţie, iar a doua, de ordin ideal, cum avem a înţelege păgânismul inscripţiei, şi în ce legătură stă acest păgânism cu împrejurările religioase contemporane ale provinciei.

„Găsirea apei", în inscripţie, nu se poate raportă, cum crede Weiss [142]), la regăsirea unor fântâni cu ghizduri (puţuri) astupate de Goţi, ci la descoperirea vre-unui izvor puternic, mai departe, spre SE cetăţii, în stratele de jos

---

[141]) Vezi-o în sala de sculpturi a Muzeului Naţional.
[142]) *L. c.*, p. 117, şi *Dobrudscha*, p. 83 şi nota 6.

ale platoului pe care se află azi satul Adamclisi, şi care în Sud e tăiat către cetate de o râpă, în adâncimea căreia până azi, pe povârnişul sudic, se păstrează canalele antice, de aducerea apei la cetate tocmai din fundul acestei râpe. Aici, supt sat, s'a găsit în adevăr mai acum doi ani şi o mare casă a apelor, boltită frumos cu piatră şi cărămidă, de locuitorii antici ai ţinutului. De altă parte noi constatăm la poarta de Sud a cetăţii liciniane un conduct de apă, alcătuit din capace de sarcofage mai vechi, din pietre şi olane, iar mai departe de cetate din cărămizi bine cimentate, şi care conducea apa la Tropaeum tocmai din acel punct bogat în izvoare, la vre-o 2 km. spre SE cetăţii, unde şi astăzi se află cişmelele satului.

Apa adusă la cetate eră depozitată, probabil, în acel basin enorm pe care-l constatăm spre SE cetăţii ca o anexă trapezoidală la sistemul ei de întărire externă (vezi planul cetăţii, fig. 5), alcătuind

însăşi o mică fortăreaţă, complet alipită pe una din laturi, la cetatea propriu zisă. În adevăr apa neexistând în cetate decât la o imensă adâncime, la caz de asediu, barbarii distrugând conductele de apă ale Tropeenilor, cetăţenii ar fi fost expuşi să moară de sete, ori să se predea. Dimpotrivă prin amenajarea unui mare basin de apă, chiar în sistemul de fortificaţii înconjurătoare, această primejdie erà, pentru un timp destul de îndelungat, exclusă.—Conductul de apă constatat lângă clădirea suplimentară de care e vorba, merge de fapt chiar în interiorul ei, caracterizând-o astfel ca basin.

Gândindu-ne acum că însăşi construirea cetăţii a necesitat enorme cantităţi de apă, e foarte probabil, că basinul sudestic a fost clădit chiar dela începutul lucrărilor. Acea εὕρησις τοῦ ὕδατος, pentru care ἡ πόλις Τροπεισίων mulţămeşte recunoscătoare Iunonei Regina, e prin urmare mai degrabă un eveni-

ment contemporan cu însăşi începuturile operei de reclădire a cetăţii, decât o întâmplare posterioară inaugurării din 316, şi în legătură numai cu viaţa populaţiei civile a noului oraş.

Cât priveşte acum cultul Iunonei Regina, cum îi zice inscripţia, Ἥρῃ βασιλίσσῃ, chiar dacă n'ar fi fost stăpân direct al Dobrogei împăratul Licinius, prigonitorul creştinilor şi adoratorul propagandist al lui *Sol Invictus* [143]), încă tot n'am puteà admite pentru începutul secolului al IV-lea oficialitatea cultului creştin în cetatea Tropeenilor. De-abia dela Constantius înainte, creştinismul fiind răspândit chiar cu deasila de reprezentanţii puterii publice, în frunte cu însuşi împăratul, poate fi vorba de o comunitate creştină mai puternică şi în Tropaeum [144]). Prin urmare e aproape de prisos a mai discutà [145]) caracterul

---

[143]) Cf. scrierea mea *Salsovia*, p. 27 sqq.

[144]) Cf. *Ist. creşt. daco-roman*, p. 2 şi 62 sqq. şi *Salsovia*, p. 35 sqq.

[145]) Cum face Weiss, *Dobrudscha*, p. 83.

păgân al dedicației oficiale făcute de cetatea Tropeenilor Herei, pentru găsirea apei.

Licinius reclădind din temelii cetatea Tropaeum, se îngriji și de orânduirea ei interioară canalizându-i stradele principale și ridicându-i, printre alte clădiri, pe care trebue să le găsim mai târziu în săpături, măcar ca temelii ale altora mai noi, și o *basilica forensis*, o hală cu coloane, pentru nevoile vieții publice a cetățenilor, în special de ordin iuridic și comercial. Colegul meu Murnu săpând în 1910 la cetate a recunoscut, cred exact, în canalul de supt strada principală a cetății și în clădirea cu colonade mai sus pomenită—din apropierea porții de E, numită de el *porticus forensis*, construcții din aceeași epocă, „constantiniană“, ridicate „foarte probabil“ chiar „din anul 316“, odată cu fortificațiile cetății [146]).

---

[146]) *Noi săpături în cetatea Tropaeum Traiani, 1910, II, Canalul cetății*, în *Bul. com. mon. ist.* IV,

Din aceeaşi vreme cred că trebue să fie şi cisterna dreptunghiulară, prefăcută apoi în basilică creştină, la poarta de V a cetăţii (vezi planul din fig. 13).

Cât priveşte celelalte clădiri descoperite până acum în săpături, ele sânt, fireşte, dintr'o epocă mai târzie, precum vom fixa îndată pe unele mai de aproape — cetatea noastră fiind distrusă de-abia prin a. 600 de Avari, iar până atunci ea îndurând o sumă de reclădiri şi restaurări, după fiecare din prădăciunile şi pustiirile temporare cari au ajuns-o.

Caracteristic e că s'au descoperit până acum în cetate nu mai puţin de patru basilici creştine, iar lângă cetate, pe povârnişul lutos al dealului dinspre N, dincolo de valea care înconjură cetatea, o a cincea, *cæmeterialis*, pe lângă un important cimitir creştin, constituit acolo probabil încă din primele timpuri ale răspândirii creştinismului în Tropaeum.

1911, p. 79—82, unde sânt de comparat fotografia şi secţiunea canalului cetăţii.

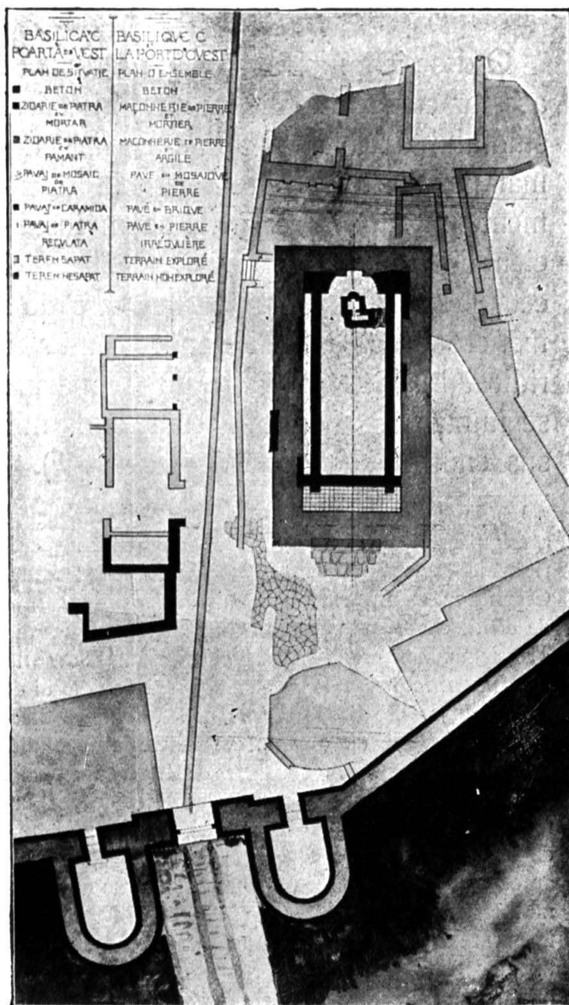

Fig. 13 (archit. Cegăneanu).

O descriere mai amănunţită a ruinelor acestor clădiri creştine nu intră în cadrul studiului de faţă, care ţine a fixa numai nexul istoric între diferitele documente răspândite şi până acum insuficient interpretate, cu privire la trecutul cetăţii Tropaeum. Dar o încercare de a fixa cronologic diferitele epoce când s'au ridicat bisericile creştine din Tropaeum se impune tocmai prin caracterul mai sus enunţat al cercetării prezente [147]).

[147]) Trebue să observ cu acest prilej, că pentru a asigurà cititorilor un control cât mai sigur al părerilor aici exprimate, m'am înţeles cu d. architect Sp. Cegăneanu, să urmărim simultan şi *independent unul de altul*, chestiunea datării monumentelor creştine din Tropaeum. Articolul d-sale, care urmează în *Buletinul com. monum. ist.* pe 1911, p. 192, imediat studiului de faţă, dă o privire critică asupra materialului architectonic-ornamental, din punctul de vedere al evoluţiei diferitelor idei şi motive artistice vechi creştine, aici în Răsărit, şi ajunge, pe o cale deosebită de cea urmată de mine, la concluzii, pe cari, în partea lor fundamentală cu cea mai vie plăcere le-am văzut că sânt aproape identice cu încheerile mele, de natură mai mult istorică. Cititorii sânt rugaţi să urmărească în toată întinderea ei argumentarea d-lui Cegăneanu, întrucât o rezumare a părerilor d-sale, foarte concis exprimate, nu îşi poate aveà locul aici: ca la orice studiu

Probabil cea mai veche, şi în orice caz cea mai însemnată, a fost biserica cunoscută supt numele de „basilica de marmoră“, din faţa turnului de provizii de pe laturea vestică a cetăţii, în apropiere de laturea nordică. Inginerul Dr. Gustav v. Cube, care a săpat această biserică, distinge în planurile şi secţiunile sale, păstrate în archiva Muzeului Naţional, trei fundamente deosebite a trei biserici, cari s'au urmat pe acelaş loc, în timp relativ scurt una după alta [148]). Nici una din ele n'a avut *crypta* sau *confessio* subterană, pentru păstrarea reliquiilor de martyri patronii fundaţiei sacre, — aşà precum eră obiceiul mai nou creştin şi chiar în Tropaeum găsim două atare basilici. Această constatare trebue să ne fie o indicaţie că la cea

de istorie de artă, şi în chestiunea noastră lucrul capital sânt tocmai amănuntele concrete şi precise, pe baza cărora faci încheerile generale, de ordin adesea numai secundar şi, în orice caz, mai mult *istoric*, decât curat artistic.

148) Vezi fig. 14–16.

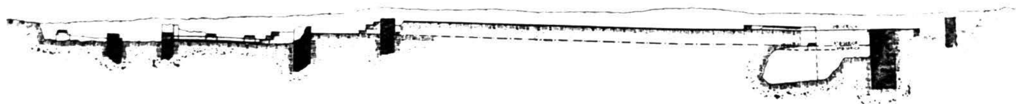

Fig. 14. Secțiune longitudinală prin ruine (Dr. ing. G. v. Cube).

mai veche dintre aceste basilici altarul făceà un singur corp cu confessio, reliquiile fiind păstrate căci în orice caz nu se poate admite că lipsiau - chiar în corpul cubic al altarului, fiind închise de front cu o *transenna* [149]), desigur de marmoră, ca şi grilajul dela *cancelli*, din care ne-au rămas chiar resturi în cele câteva fragmente de plăci de marmoră, ornamentate în relief slab, în stilul secolului al VI-lea [150]), găsite în basilica noastră dela Adamclisi, în apropierea altarului [151]).

Dacă însă la „basilica de marmoră“ admitem o confessio unită cu altarul [152]),

[149]) Cf. Kraus, *Gesch. d. christl. Kunst*, I 1896, p. 370 sq. şi Kaufmann, *Handb. d. christl. Archäol.* 1905, p. 178 sqq.

[150]) V. la Filow, *Cetatea şi basilica dela Hissar-Bania* în *Bulet. soc. arch. bulg.* II 1911, p. 135, atare plăci de marmoră dela *cancelli* tot din sec. VI: cf. Kaufmann, p. 182.

[151]) Păstrate la casa Muzeului din Adamclisi.

[152]) Părere încă şi mai mult întărită prin explicarea foarte verosimilă, dală atât de v. Cube în planurile sale, cât şi de Monseniorul Netzhammer, *Aus Rumänien* 1909, p. 100, chiar colonetelor târzii, găsite

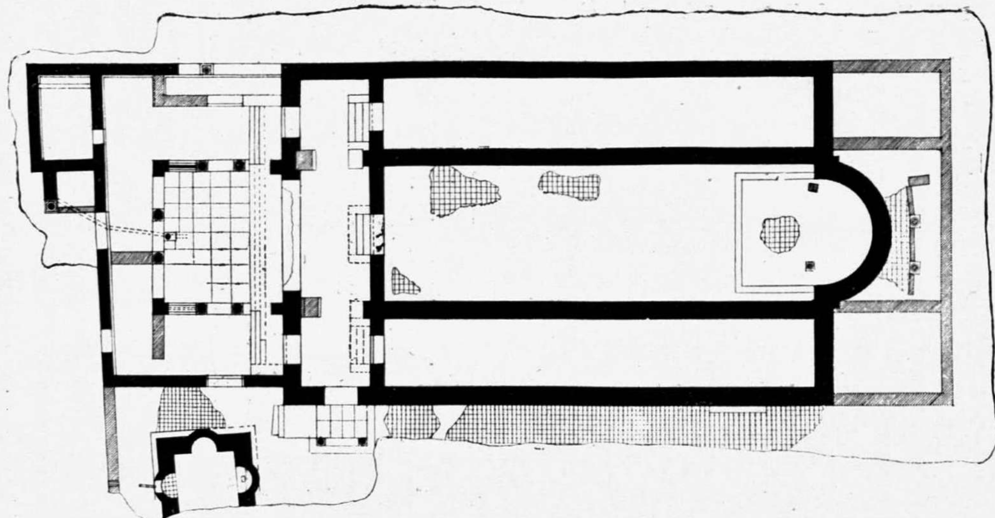
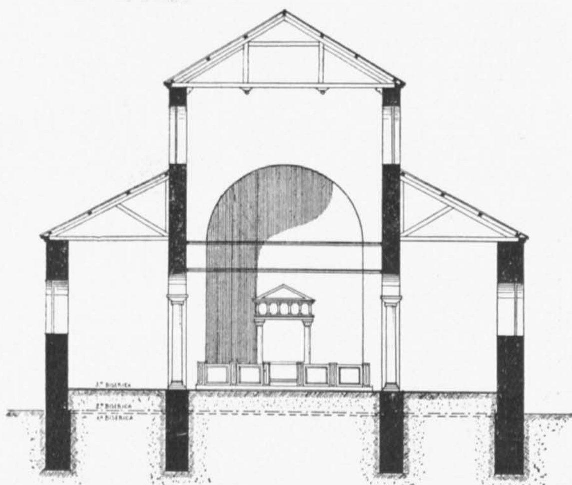

Fig. 15. Plan orizontal al basilicei de marmoră (Dr. ing. G. v. Cube).

atunci chiar numai prin această impre-

SECTIVNE TRANSVERSALA PE NAOS
Fig. 16. (Dr. ing. G. v. Cube).

jurare epoca ridicării ei, fireşte în prima

---

tot aici, ca aparţinând unui *ciborium* (adaog eu, dela altarul basilicei sec. VI). Acoperirea altarului cu un ciborium — de admis, precum susţin mai jos, chiar pentru prima biserică, de pe acest loc, din epoca cea mai veche — „amintea“ în cel mai clar chip, prin imitarea monumentelor funerare păgâne, „semnificaţia altarului ca o *confessio (memoria)*, adică mormânt“ al martyrului care patrona sfântul lăcaş (Kraus, *o. c.* p. 372). Cf. în fig. 14—16 planurile şi secţiunile ing. v. Cube.

Fig. 17. Apsis şi cancelli la basilica de marmoră (fot. ing. St. Petrescu).

formă — cu coloanele dela un cib rium

primitiv, încă *in situ* (vezi secțiunea din fig. 14), — constatată în stratul cel mai de jos [153]), de G. von Cube, *este mai veche*

Fig. 18. Capitel cu impostă dela basilica de marmoră (fot. ing. St. Petrescu).

decât a celorlalte două basilici, cu cryp-

[153]) Cf. și comunicările făcute de v. Cube Monseniorului Netzhammer, la ac. din urmă, *o. c.*, p. 100.

te[154]), una numită de Tocilescu „basilica dublă" și de Murnu „basilica-cisternă",

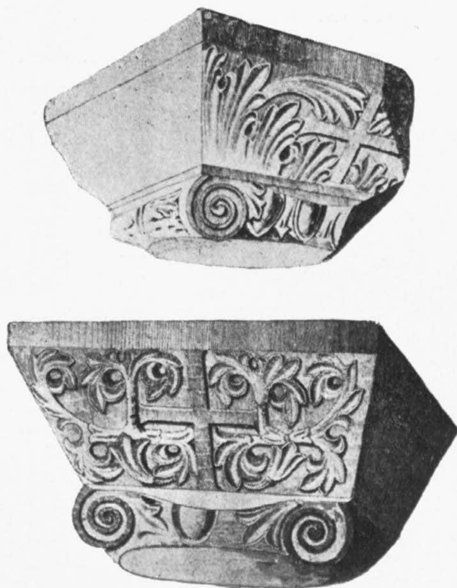

Fig. 19. Capitele dela basilica de marmoră (Dr. ing. v. Cube şi archit. Cegăneanu).

iar cealaltă „basilica byzantină", aflătoare

---

[154]) Precum stabileşte F. X. Kraus, *o. c.*, p. 371, cryptele s'au născut din desvoltarea confesiunilor de sub altare, prin nevoia de a face sfintele moaşte mai uşor accesibile credincioşilor, spre adorarea şi atin-

spre Sud de strada principală a cetăţii.

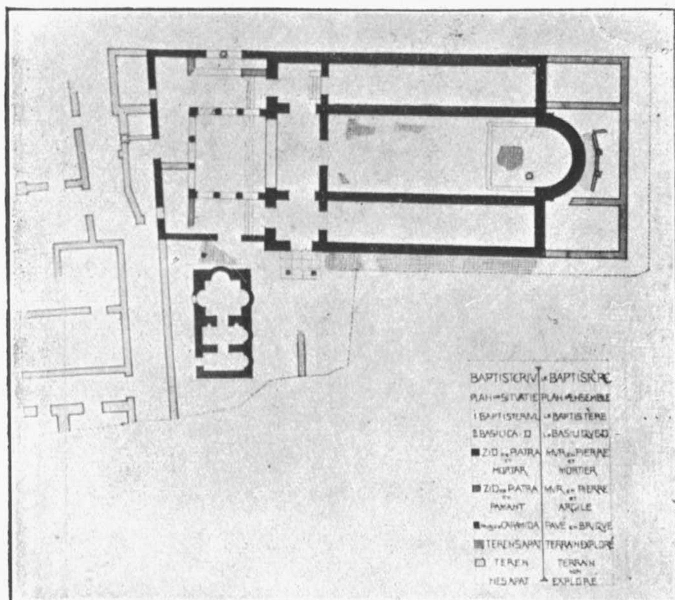

Fig. 20. Planul orizontal al basilicei de marmoră, cu baptisteriul şi clădirile târzii înconjurătoare (archit. Cegăneanu).

Clar e, în orice caz, afară de mărturia celor trei strate constatate de v.

---

gerea lor în vederea obţinerii prin această atingere a noi reliquii, mediate, pentru sfinţirea propriilor locuinţe. Cf. şi Kaufmann, *o. c.*, p. 179.

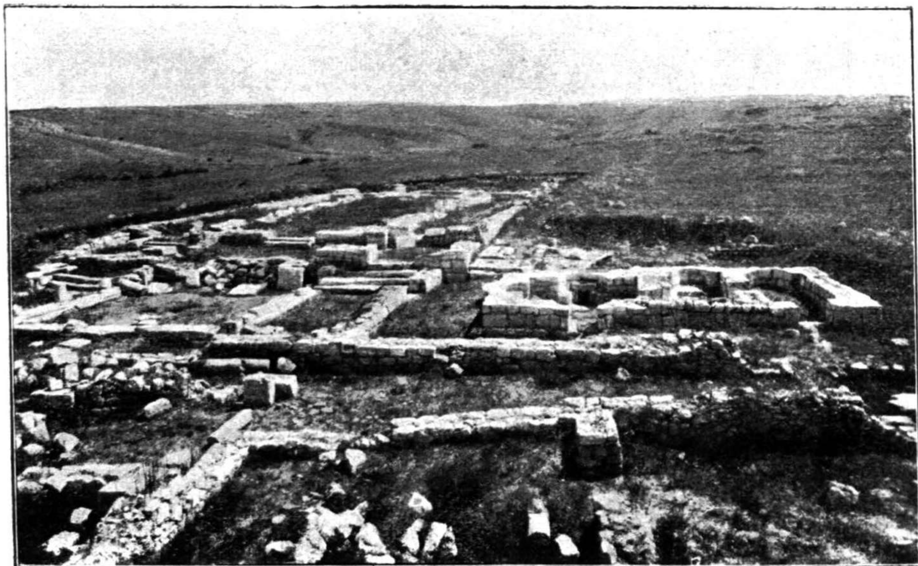

Fig. 21. Vedere generală a ruinelor basilicei de marmoră şi baptisteriului (fot. ing. St. Petrescu).

Cube, încă și din resturile actuale, că

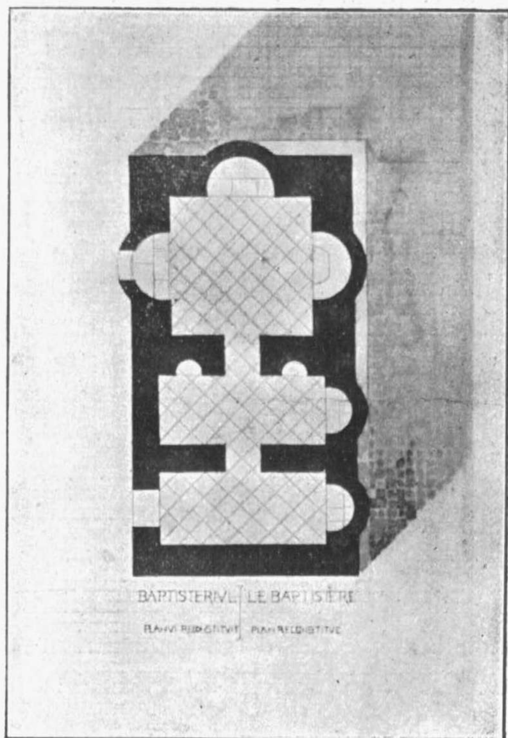

Fig. 22. Planul orizontal al baptisteriului (archit. Cegăneanu ; cf. şi pl. archit. Mironescu în arch. Muzeului).

ultima basilică, ridicată, precum vom vedeà, spre sfârșitul secolului al VI-lea,

s'a folosit de rămăşiţele basilicelor precedente: în adevăr soclul dela *cancelli* e format din blocuri de marmoră folosite mai înainte în alt scop, poate ca trepte, şi aşezate acum, pentru noul rol ce li se dădea, la voia întâmplării: unele cu profilele în jos, altele cu profilele în sus, altele cu profilele înăuntru, ori eventual în afară (v. fig. 17). De asemenea e probabil, că acele capitele de marmoră, lucrate în stilul sec. VI—VII, cu *imposte* ca la S. Vitale în Ravenna [155]), ale căror feţe trapezoidale sânt ornate cu câte o cruce byzantină la mijloc, iar pe de lături cu frunze [156]), şi cari în mare parte au rămas neterminate, pe şantier, sânt tot o adaptare la noile modèle artistice, venite din Răsărit, a unor resturi architectonice anterioare, prelucrate desigur în alte motive.

În sfârşit tot ca un element architec-

---

155) Dar făcând corp cu capitelul aproape cu totul turtit de imposta suprapusă.

156) Vezi fig. 18 şi 19 şi, pentru compararea cu S. Vitale, Kraus, *o. c.*, fig. 262 (pag. 330).

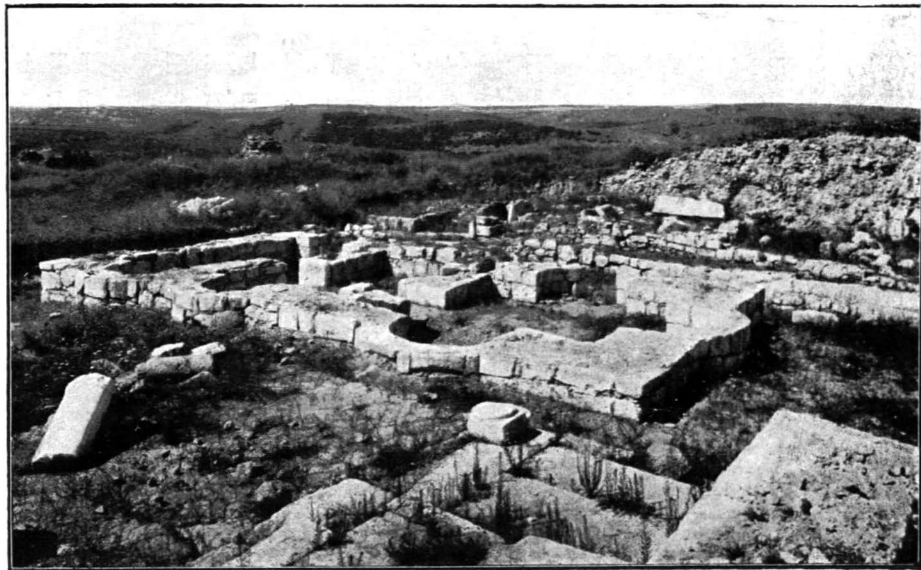

Fig. 23. Ruinele baptisteriului (fot. ing. St. Petrescu).

tonic mai vechiu, trebue să socotim şi *atriul*, pe care-l constatăm în formele sale obicinuit occidentale, cu peristil şi fântână centrală *(cantharus)*, numai excepţional în Răsărit [157]), iar la Adamclisi numai la basilica de marmoră.

Dimpotrivă nota cea mai caracteristică pentru o dăinuire târzie a basilicei noastre, e „construcţia centrală" anexată ei în dreapta atriului, şi recunoscută de la început ca *baptisterium*. (V. în fig. 20 planul de situaţie al basilicei şi baptisteriului, iar în fig. 21 înfăţişarea actuală a ruinelor aceloraşi clădiri; în fig. 22 planul baptisteriului şi în fig. 23 ruinele lui, — iar în fig. 24 şi 25, o reconstituire în secţiune longitudinală şi transversală, de d. archit. Cegăneanu). Cum însă „bisericile de botezare din timpurile păcii creştine (după 312) sânt caracterizate prin

---

[157]) Cf. Kaufmann, p. 155. La v. Cube *cantharus* n'a fost înţeles ca atare, şi cu toate că eră canalul vizibil până la mijlocul atriului, el a lăsat fântâna neindicată în plan.

stilul lor (central) și prin situația lor ca

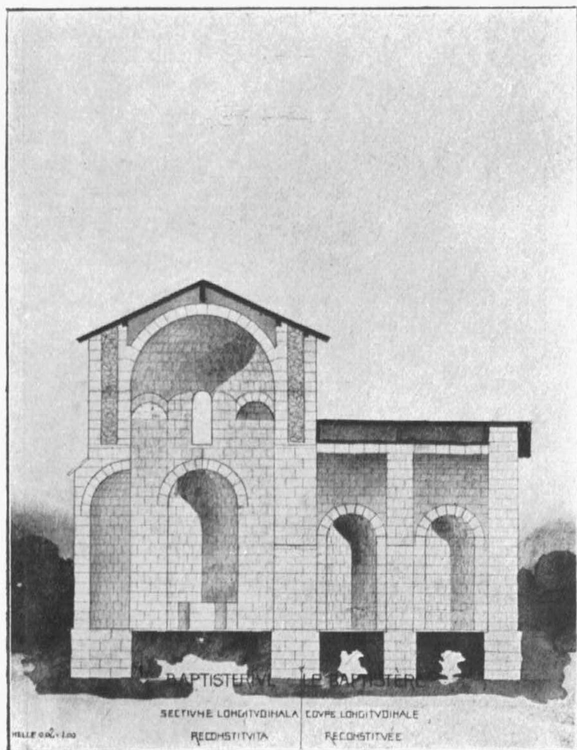

Fig. 24 (archit. Sp. Cegăneanu).

niște construcții de sine stătătoare în

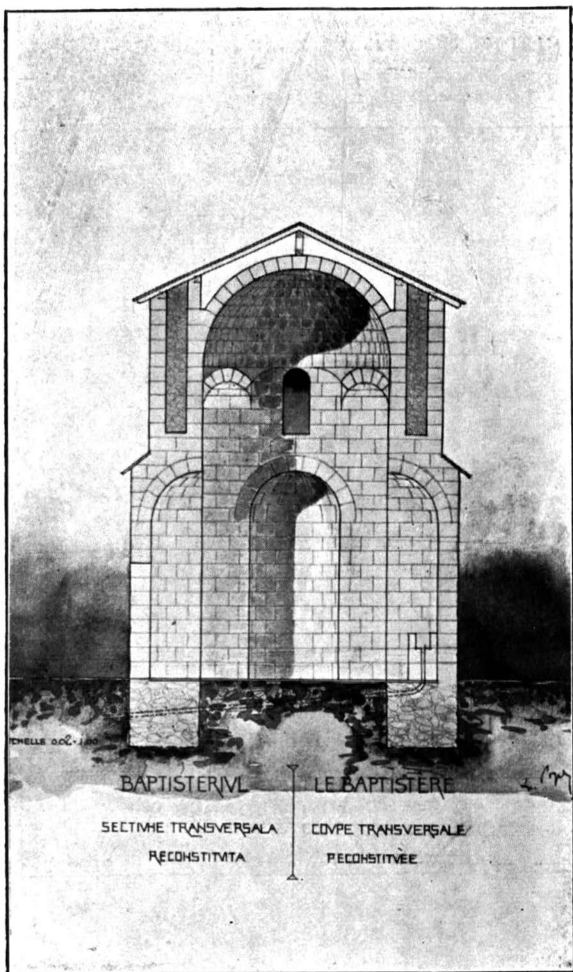

Fig. 25 (archit. Sp. Cegăneanu).

apropierea bisericilor episcopale« [158]), rezultă:

1° că „basilica de marmoră“ a fost de pe la a. 530 înainte [159]) biserică episcopală; Iustinian cu prilejul *restaurării* întregului ţinut danubian va fi creat atunci întăi şi unele [160]) din acele episcopate scythice pomenite de *notitia episcopatuum*, şi printre cari e şi Tropaeum al nostru;

2° că, cu acel prilej, în chip firesc lângă biserica episcopală s'a ridicat şi un baptisterium;

3° că — de sigur — atunci întăia dată aducându-se — cu mare cheltuială — marmoră din Sud s'a împodobit atât baptisteriul [161]), cât şi biserica restaurată a-

---

[158]) *Ibid.*, p. 169.

[159]) Până la Iustin nu există in toată Scythia minor decât un singur episcopat, cel din Tomi (v. toată bibliografia chestiunii în cartea mea *Ist. creşt. dacorom.*, p. 67 sq. şi nota 321 sq.).

[160]) Toate, în nici-un caz, nù: cf. cele expuse de mine în lucrarea cit. în nota prec.

[161]) Fragmente ornamentale de marmoră s'au găsit destul de multe şi în baptisterium (v. în archiva Mu-

cum din nou, pe temeliile unei basilici mai vechi, din sec. V (biserica a II-a la v. Cube) şi cu menţinerea formelor architectonice interne şi externe vechi: altar cu confessio şi ciborium de o parte, atrium cu cantharus de alta;

4° că, de oarece din săpături se constată că baptisteriul a funcţionat un timp destul de îndelungat, iar pe de altă parte capitelele byzantine de marmoră dela basilica episcopală sânt în forma actuală neisprăvite, încă o restaurare a acestei biserici a trebuit să aibă loc *acum pentru ultima dată* dar ea a rămas neterminată: această restaurare, probabil *a treia* mai însemnată [162]), a avut fără îndoială loc în timpul împăratului Mauricius, adică pe la 590 d. Chr.

Astfel deci „basilica de marmoră" al cărei prim plan de fundamente, rămas

---

zeului schiţele architectului Mironescu); printre ele, un fragment de colonetă, cu diam. de 0.15 m. la bază şi 0.13 m. la trunchiu.

[162]) Prin urmare am avea patru basilici suprapuse, dintre cari două cu adevărat „de marmoră".

acelaş la toate restaurările mai târzii, este aproape identic cu cel al bisericei *Sant'Agnese*, din Roma [163]), prezintă cel puţin patru faze ale soartei ei istorice în însăşi ruinele actuale: prima — judecând după planul orizontal de pe la c. 350 (pe vremea lui Constantius), a doua, după releveurile lui v. Cube, curând după prima, probabil din vremea lui Arcadius şi Honorius (dùpă trecerea furtunei gotice din vremea lui Valens), a treia, chiar după secţiunea verticală a lui v. Cube, simţitor mai târzie, potrivit expunerii mele de mai sus, din vremea lui Iustinian, reclădită ca biserică episcopală odată cu baptisteriul, — a patra, propriu zis numai o reparare şi înfrumuseţare a celei de a treia [164]), începută, dar neisprăvită, pe

[163]) Basilică simplă cu trei nävi, apsis de dimensiuni mici, altar cu ciborium, cancelli închizând total presbyteriul, ca şi la basilica noastră de marmoră, — fundată, precât se pare *în epoca lui Constantin*: v. planul şi descrierea la Holtzinger, ***Altchristliche u. Byzantinische Baukunst***, ed. 3, 1909, p. 49 sq. şi fig. 44 (vol. II 3, 1 din ***Handb. der Architektur***).

[164]) Din pictura apsidei ni s'a păstrat un fragment,

vremea împăratului Mauricius, când Avarii distrug și pustiesc definitiv cetatea noastră [165]). (Vezi în fig. 21 înfățișarea actuală a ruinelor basilicei și baptisteriului, iar în fig. 26, p. 113, o reconstituire — în secțiune longitudinală — a basilicei, făcută de v. Cube).

Trecând acum la celelalte basilici din cetate [166]), cea mai veche dintre ele, poate chiar contemporană cu prima basilică de supt cea de marmoră, deci din sec. IV (mai probabil a II-a jumătate), pare a fi biserica simplă, fără crypta și probabil și fără atrium [167]), ci numai

prezentând ornamente fantastic-geometrice, conturate în negru și umplute cu ocru-roș și ocru-galben, pe fond alb, ușor gălbuin (copie de v. Cube).

[165]) Theophylactus, ed. de Boor, I 8, 10.

[166]) Căci basilica coemelerială de pe colina nordică din fața cetății, care — după planul ei (fig 27) — e o simplă *cella cimiterialis* (cf. Kraus, *o. c.*, I p. 261 sq.), e probabil cea mai veche dintre *toate* basilicele creștine de la Adamclisi, fiind clădită poate chiar imediat după moartea lui Licinius, persecutorul creștinilor și deci încă supt Constantin cel Mare.

[167]) Construcțiile externe, în legătură cu pronaos-ul

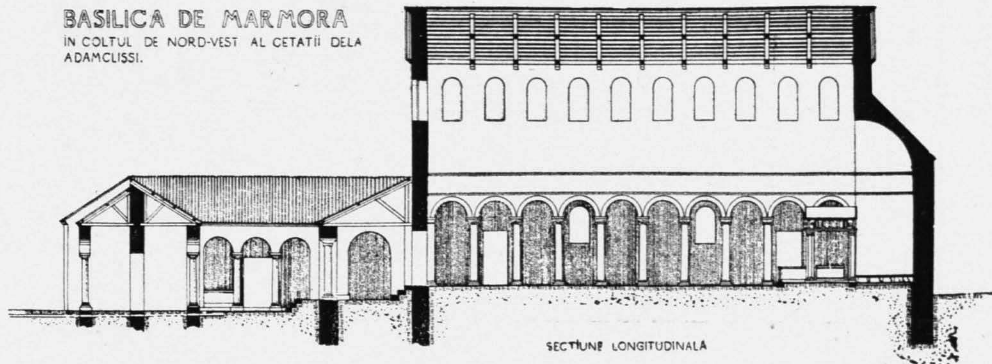

Fig. 26. (Dr. ing. G. v. Cube).

cu apsis (foarte puțin proeminentă), cu

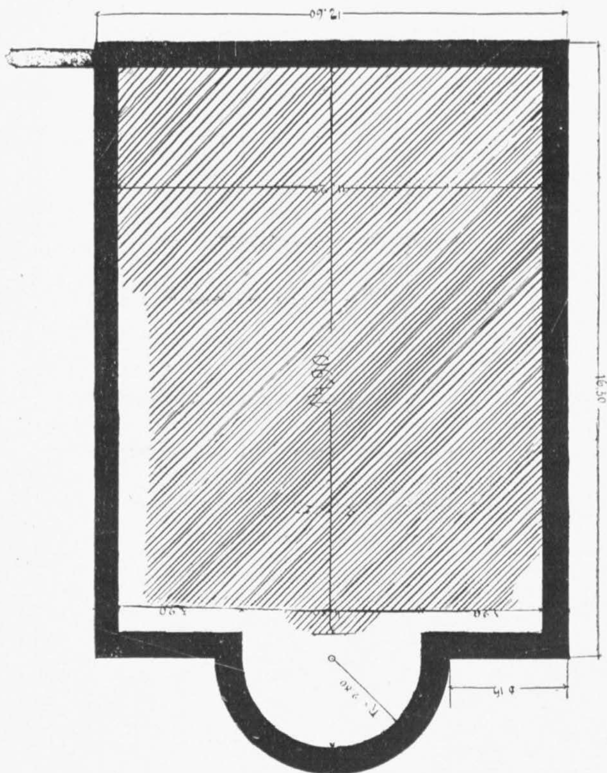

Fig. 27. Basilica (cella) cimiterialis (archit. Fakler).

și naos-ul ei, vizibile pe plan (fig. 28), par a fi mai târzii și de natură profană, — afară doară de treptele — cu portic — dinaintea pronaos-ului (cf. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 91).

naos tripartit și cu nartex de asemenea în trei năvi, așezată la Nordul străzii principale, în apropierea porții de E. Din altarul-confessio, din ciborium și din cancelli nu ni s'a păstrat aici nimic, așà

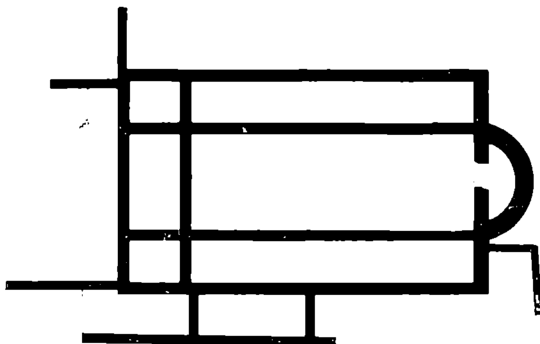

Fig. 28 (archit. Brötz).

că o încercare de reconstituire în plan vertical a acestei basilice rămâne deocamdată problematică. (Pentru planul ei orizontal v. fig. 28).

Celelalte două basilice, situate la Sudul străzii principale, sânt și ele posibile de datat, atât în parte cât și comparativ: între dânsele, și cu celelalte două din oraș.

Ca plan orizontal (fig. 29) biserica în formă de cruce şi cu crypta, dela poarta de E, aparţine în chip clar epocei byzantine şi a fost de la început numită basilica byzantină. Ea prezintă un duplu transept,

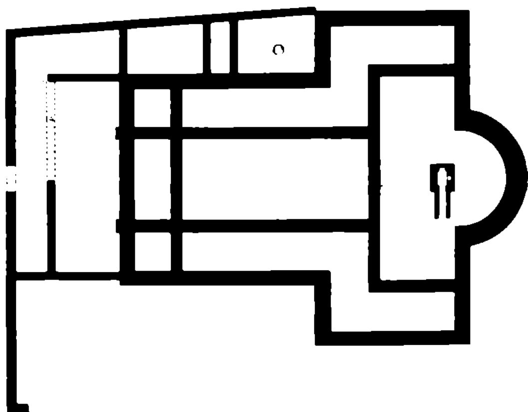

Fig. 29. Basilica „byzantină" cu duplu transept (archit. Brötz).

cam ca biserica Sf. Dimitrie dela Thessalonic [168]), dar nu treptat obţinut prin

[168]) Cf. planul la Holtzinger, *o. c.*, p. 109 şi fig. 133. — Din Răsărit (la Sagalassos, în Pisidia: v. Lanckoronski, ***Städte Pamphyliens und Pisidiens***, II Wien 1892, p. 150 sq., fig. 123 şi 126, şi la Begetjö-Kosu lângă Iatagan, tot în Asia mică, — v. Strzygowski,

restaurări, ca la aceasta din urmă, ci de la început fixat ca duplu în însuşi planul fundamentelor.

Crypta basilicei, săpată şi zidită boltit direct supt sfânta masă, s'a păstrat aproape intactă: până şi stucul cu care erau acoperiţi păreţii e încă neatins. Această împrejurare e, cred, un semn că biserica a fost în uz până în ultimul moment al căderii cetăţii şi credincioşii vor fi apucat a astupă foarte solid intrarea, spre a feri de profanare sfântul lăcaş al moaştelor martirilor.

Dacă acum biserica aceasta a fost ridicată încă din sec. V, sau de-abià într'al VI-lea, e greu de hotărît numai după forma ei: căci transeptul e un element de-

---

Kleinasien. Ein Neuland der Kunstgeschichte, Leipzig 1903, p. 54 sq. şi fig. 42), avem exemple încă mai înrudite cu al nostru din Adamclisi, pentru basilicele cu transept; de altfel, Strzygowski, *o. c.*, p. 220 sqq. îndrăzneşte chiar să afirme că basilica în formă de cruce e în Occident o importaţie culturală din Răsărit şi în special din Asia mică, — adusă, probabil, ca şi o sumă de alte forme artistic-religioase, în special de ordinul Basilianilor.

stul de vechiu, întrebuinţat e drept: nu aşa de des — chiar în sec. IV, atât în Occident cât şi în Orient [169]). Faptul însă, că în prima jumătate a sec. V, Dobrogea e continuu prădată dc Goţi şi Huni, şi deabià în a doua jumătate a acestui veac, pe vremea lui Leon şi Zenon (457-491), mai e aici oarecare linişte şi deci putinţă de viaţă aşezată, ne face să credem, că mai de grabă în acest timp avem a fixă ridicarea noilor basilici din Tropaeum. Diferiţii „federaţi" barbari, colonizaţi prin aceste părţi nu numai ca grăniceri „romani", dar şi ca creştini, au avut — ca neofiţi dorinţa să ridice şi alte biserici pe lângă cele dinainte existente.

Probabil, ca o astfel de biserică, ridicată de „federaţi" germano-turanici, avem a consideră basilica cu cryptă, clădită pe bazele unei vechi cisterne, la poarta de V a oraşului Tropaeum. (Vezi în fig. 30 înfăţişarea actuală a ruinelor aces-

---

169) Cf. Kaufmann, *o. c.*, p. 155, cu Kraus şi Holtzinger, *o. c.*, *passim*, şi Strzygowski, *l. c.*

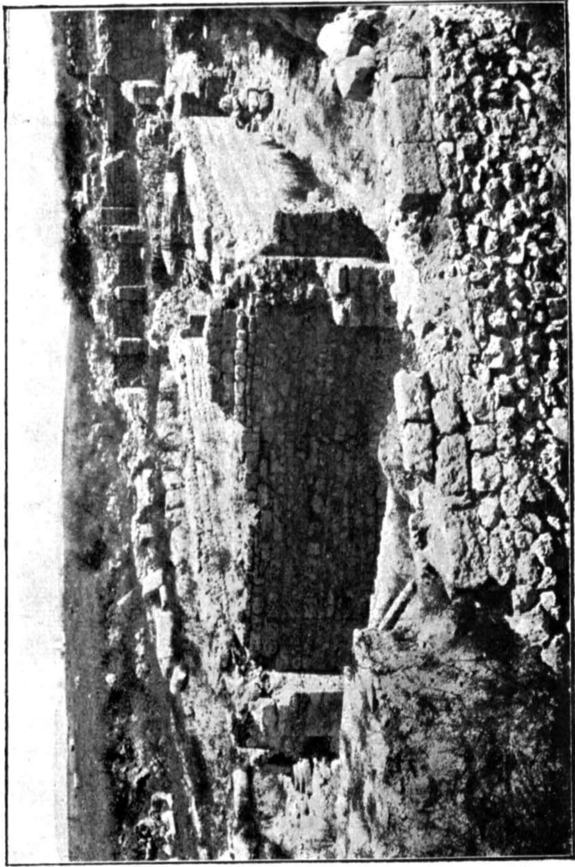

Fig. 30. Vedere generală a ruinelor basilicei-cisterne (fot. ing. St. Petrescu).

tei biserici, iar în fig. 13 şi 31 — 34

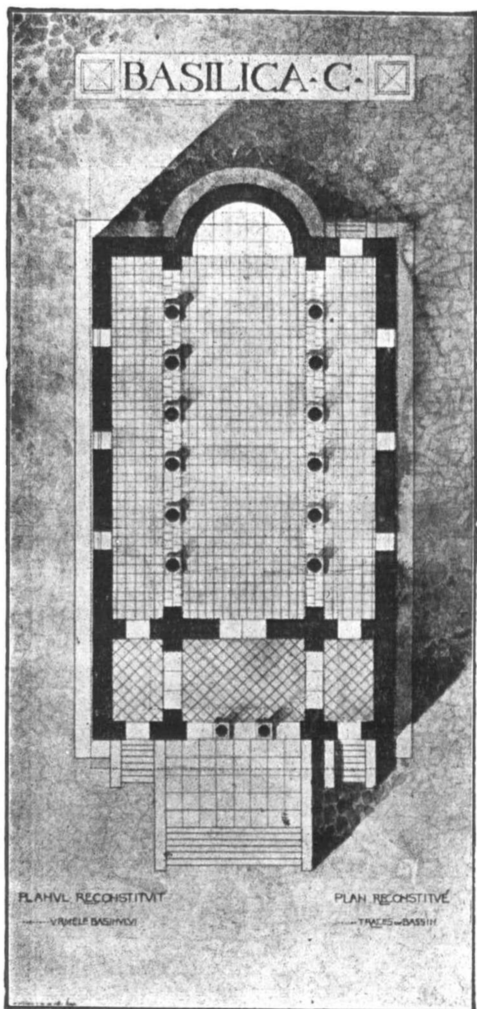

Fig. 31 (archit. Cegăneanu).

[după planurile d-lui Cegăneanu] diferite secțiuni și reconstituiri ale aceluiaș monument). Atât așezarea nesimetrică a

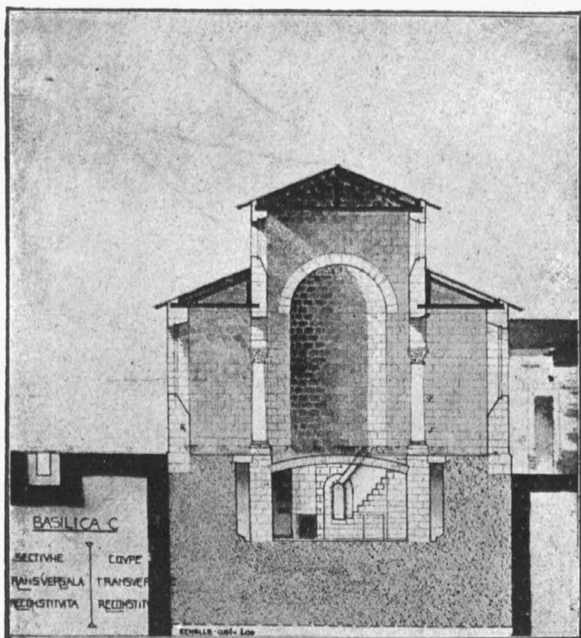

Fig. 32 (archit. Cegăneanu).

cryptei față de axa longitudinală a bisericei (v. fig. 13), cât și în general ideia ciudată de a preface o cisternă

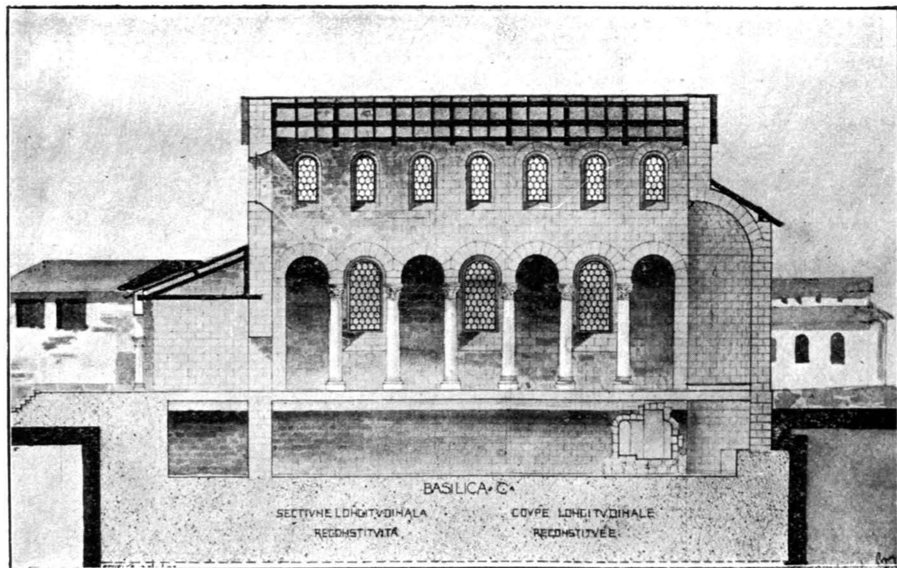

Fig. 33 (archit. Cegăneanu).

în biserică [170]), aș atribui-o mai bu-

Fig. 34 (archit. Cegăneanu).

curos unor locuitori de neam barbar ai

---

170) Ideie — din punctul nostru de vedere — aproape firească la niște barbari, cari nu mai simțiau nevoia de apărare împotriva vre-unui asediu prin atare mijloace înaintate și probabil și lăsaseră în părăsire canalele aducătoare de apă, așà că cisterna va fi fost chiar neutilizată la data prefacerii ei în biserică.

Tropeului, decât urmaşilor direcţi ai vechilor Greco-Romani. — Că architecţii erau şi acum tot „romani", lucrul se înţelege de la sine: altfel n'am mai puteà aveà acea unitate de plan şi technică, pe care o vedem la toate basilicele din Tropaeum şi care le leagă direct şi cu arta veche creştină a centrelor mari din Imperiu.

Dacă însă ridicarea acestei basilice-cisterne e de datat cam prin a doua jumătate a secolului al V-lea (v. şi mai jos, p. 136), atunci, basilica cu duplu transept, care prin technica şi formele ei se arată a fi mai nouă, rămâne să o socotim întemeiată în secolul al VI-lea. Ea va fi fost poate ridicată odată cu noua înflorire a Tropeului — ca reşedinţă episcopală — supt Iustinian, fiind clădită din acelaş avânt cultural religios, care cu sacrificii în adevăr respectabile, ţinuse să ornamenteze cu marmoră atât basilica episcopală cât şi baptisteriul ei. În adevăr şi dela basilica cu duplu transept

ni s'au păstrat coloane de marmoră (câteva și de piatră) și anume într'un stil evident târziu, înrâurit direct de arta Răsăritului (v. fig. 35—37, p. 126 sqq.).

Se pune totuși acum, față de expunerile și părerile de mai sus, o întrebare: e, de fapt, documentată și prin alte resturi o atare viață în forme „romane" a populației amestecate „romano"-„federate", mai mult barbare decât romane, dar trăind în forme culturale *greco-romane* aici în Tropaeum? Sau toate cele de mai sus sânt simple ipoteze?

Mai întâi de toate resturile târzii creștine, capitèle cu cruci byzantine dela basilica de marmoră și de la basilica cisternă (pentru aceasta din urmă vezi fig. 38) (deci, cel mai de vreme, sec. V-VI), lămpi de pământ ars, tot cu cruce (iarăș sec. V-VI) și mai presus de toate inscripția creștină, datând deasemenea nu mai de vreme ca din anii 500, cu σταυρὸς θανάτου καὶ ἀναστάσεως — *crux mortis et*

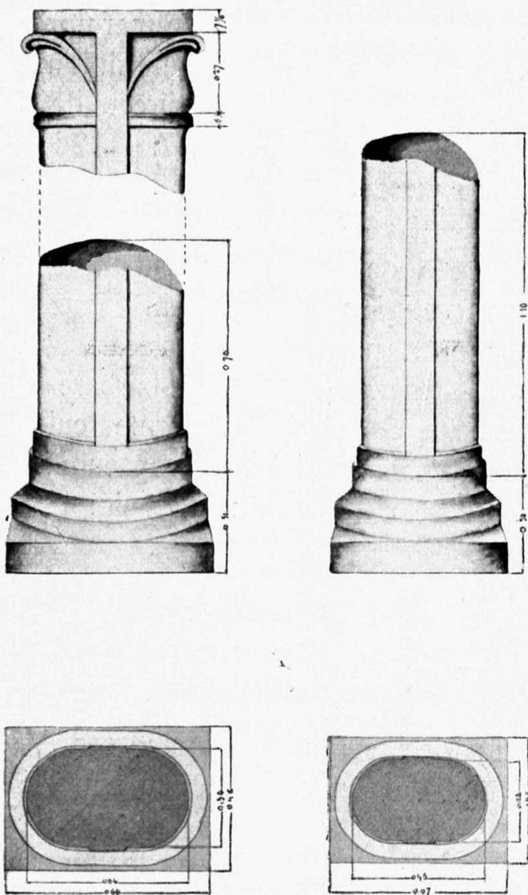

Fig. 35. Coloane de marmoră dela basilica cu duplu transept (archit. Fakler: fig. 35—37).

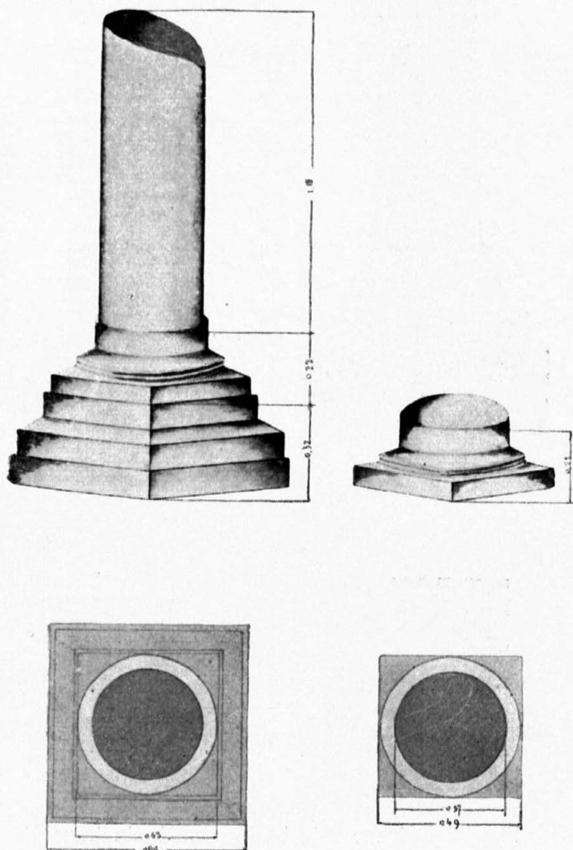

Fig. 36. Coloane dela basilica cu duplu transept.

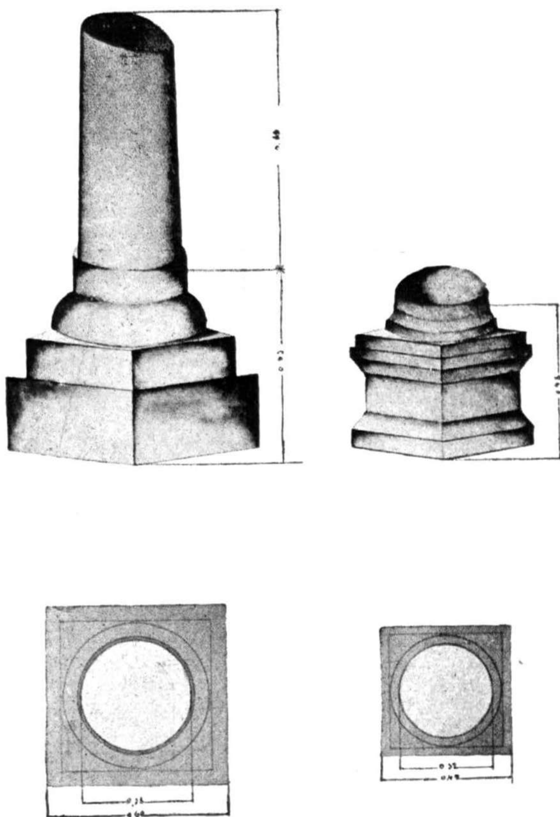

Fig. 37. Coloane dela basilica cu duplu transept.

resurrectionis [171]), găsită la Bașpunar, spre

[171]) CIL. III 14214,18. (Vezi-o în fig. 2, sus, — p. 59).

SE de Adamclisi şi provenind poate tot din cetate[172]), ne arată clar, că cu toate năvălirile barbare viaţa civilizată în cen-

Fig. 38. Capitel de la basilica-cisternă (arch. Cegăneanu).

trele antice dobrogene nu încetează a dăinui în formele ei originale, supunând ea sufleteşte pe barbarii federaţi, iar nu lăsându-se barbarizată de aceştia.

Să cercetăm acum mai de aproape desvoltarea populaţiei şi a vieţii „romane", civile şi militare, în Tropaeum, dùpă reclădirea cetăţii de către împăratul Licinius.

---

172) Cf. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 201.

Primirea Goţilor ca „federaţi" şi „colonişti" în provinciile limitanee ale Imperiului, aduce o relativă liniştire şi aşezare în viaţa locuitorilor „romani" dela graniţă: Goţii păzesc acum de alţi năvălitori nordici, ca grăniceri, alăturea cu provincialii băştinaşi, oraşele şi satele, în comun locuite de Romani şi de Goţi. — Ulfila predică în Moesia inferioară, Thracia şi Scythia minor deopotrivă la Goţii săi şi la „Romani" şi invers, episcopii de Tomi îşi întind iurisdicţia în toată Dobrogea, ei fiind metropoliţi ai întregului ţinut. Biserici creştine, de nuanţă ariană ori athanasiană se ridică pretutindeni, prin dărnicia credincioşilor de toate neamurile, înfrăţiţi acum întru Christus [173]): doară eresia ariană de-i desparte pe alocurea [174]); în ţinuturile centrale ale Moe-

[173]) Vezi pentru toate acestea, scrierea mea citată, *Creşt. daco-roman, passim.*

[174]) Vezi inscripţia greacă din Pautalia, pusă la intrarea unei biserici *orthodoxe*, cu interzicerea primirei arianilor eretici în sfântul lăcaş, la Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, n. 232, şi comentariul ei din scrierea mea citată, p. 55.

siei inferioare către Durostorum nici măcar deosebiri de acestea religioase nu găsim: ***toți sânt ariani***, întocmai ca și împărații acestui timp, Constantius și Valens [175]).

Această relativă pacificare a provinciilor dela Dunărea de jos se documentează încă mai evident prin operele de folos obștesc, împlinite aici de împărați. Valens, Gratian și Valentinian fundează noi castele în Dobrogea [176]), urmând prin fapte, pildele lui Constantin și ale fiilor săi [177]). Iulian, Valens, Valentinian, Gratian, Theodosiu și Arcadiu [178]) restaurează

---

[175]) *Creșt. daco-roman*, p. 149 sqq.

[176]) CIL. III 7494: Valens, la Hasarlâk, lângă Hârșova (a. 369); Procopius, *de aedif.*, IV 11, ed. Bonn, p. 308 (Valentiniana și Gratiana, restaurate de Instinian; a doua cunoscută încă din *Not. dign. Or.* XXXIX [XXXVI]).

[177]) CIL. III 13734 (Adamclisi: Constantin și Licinius, an. 316); 12483 (Carcaliu, lângă Iglița – *Troesmis*: fiii lui Constantin, a. 339); Hierocles, *Synecd.*, VI, și Procopius, *de aedif.*, IV 11, ed. Bonn, p. 307: Constantiana-Tomi, la Constanța.

[178]) CIL. III 7611 și 7614 (Iulian, la Nicolițel și Gargalâk); 12518 (Valentinian, Valens și Gratian, la

drumurile dobrogene, fundamental reparate cu un veac înainte, de Diocleţian, cu predecesorii şi urmaşii lui imediaţi, iar apoi, în cursul secolului al IV-lea, stricate de năvăliri şi neîngrijire[179]).

O întâmplare fericită ne confirmă aceastâ reluare a vieţii active romane în Dobrogea chiar pe artera de circulaţie de care ţineà şi Tropaeum. Pe drumul care venind din Marcianopolis, treceà prin Abrittus şi Tropaeum spre Nord, către Ulmetum şi Noviodunum ori Aegyssus, s'a găsit o piatră miliară, la Nord de Abrittus, adică între acest oraş şi Adamclisi, pusă întâia dată în cinstea lui Hadrian (a. 117-118), iar apoi, la restaurarea drumului acestuia, peste aproape trei sute de ani, de împăraţii Valentinian, Theodosiu şi Arcadiu, folo-

Nord de Callalis); 14464 (Valentinian, Theodosiu şi Arcadiu, la Nord de Abrittus).

[179]) Asupra drumurilor antice ale Dobrogei cf. capitolul IV din studiul meu asupra cetăţii *Ulmetum* (descop. primei campanii) şi v. pietrele miliare în CIL. III, *passim*.

sită şi pentru comemorarea acestora [180]).

Secolul al IV-lea aduce dară şi pentru Tropaeum o oarecare renaştere. De unde la restaurarea cetăţii de către Licinius noua *civitas* eră, cum am văzut mai sus, foarte săracă în locuitori, supt împăraţii următori oraşul se populează din ce în ce mai mult, aşà încât alăturea de Abrittus în Sud, Axiopolis în Nord, Durostorum în Vest şi Tomi în Est [181]), Tropaeum a trebuit să alcătuiască pentru creştinii păstoriţi de episcopii romano-gotici, orthodoxi, din Tomi şi ariani din Durostorum, un centru destul de înfloritor la Dunărea de jos.

În adevăr, faptul că încă din secolul al IV-lea au existat aici două basilici creştine, iar în veacurile următoare mai găsim încă două, şi anume, una dintre ele fiind chiar biserică episcopală, cu baptisterium, ne arată că îndărătul pu-

[180]) CIL. III 14464.

[181]) Toate patru constatate prin ştiri literare şi monumente, ca fiind continuu înfloritoare până după Iustinian.

ternicelor ziduri dăruite de Licinius vechii fundaţii traianice, curând după restaurare s'au adunat din toate părţile, pe drumurile foarte umblate ce legau oraşul nostru cu centrele mai însemnate ale Moesiei şi Scythiei, locuitori noi, de cultură atât romană cât şi greacă, precum ne dovedeşte inscripţia creştină bilinguă din secolul al VI-lea, mai sus pomenită.

Descoperirile mărunte din cetate ne confirmă în chipul cel mai convingător continuitatea civilizaţiei antice în acest centru, din secolul al II-lea până într'al VI-lea.

Astfel numai în săpăturile dela basilica cisternă întreprinse la 1908, supt direcţia răp. Tocilescu, s'a găsit următoarea serie de obiecte mici, destul de uşor de datat:

o frumoasă „applique" de bronz, reprezentând un cap de satyr şi datând cel mai târziu din sec. II (v. fig. 39);

o fibulă de bronz în formă de arba-

Fig 39. Obiecte de bronz găsite în săpăturile dela basilica-cisternă.

let, caracteristică pentru sec. al III-lea (v. fig. 39) [182]);

[182]) Cf. cap. III, lit. E, din *Ulmetum*, I.

o monetă indescifrabilă, dar aparţinând după tip secolului al IV-lea;

un frumos capitel cu foi de acanthus şi crucea byzantină, dela o colonetă, poate a unui amvon, ori, mai puţin probabil, a unui ciborium: înălţimea lui, c. 0.15 m., baza de jos c. 0.08 m., baza de sus c. 0.15 m.; înălţimea crucei, c. 0.06 m.; stilul capitelului indică secolul al V-lea, mai de grabă decât al VI-lea (cf. fig. 38);

însfârşit din secolul VI avem tot aici mai multe monete, dintre cari două complet descifrabile: prima dela Iustinian (din a. 551, „al 25-lea" al împărăţiei sale), iar a doua dela Iustin al II-lea (a. 573, „al VIII-lea" al domniei).

Exemplul dat de mine cu descoperirile mărunte dintr'un singur loc—basilica-cisternă—poate fi socotit ca tipic pentru întreaga cetate. Prefaceri au fost destule în înfăţişarea monumentală şi etnică a cetăţii, dar o completă pără-

sire şi pustiire n'a avut loc decât deabia la sfârşitul secolului al VI-lea, cum am văzut şi mai sus şi vom constată şi în cele următoare.

D. Murnu făcând săpături la Adamclisi în a. 1910, în special pe strada principală a cetăţii şi la poarta de Răsărit, a observat următoarele fapte mai importante cu privire la viaţa romană de aici, după a. 316 [183]).

Strada principală din Tropaeum mergând dela E la V, a fost făcută întâi, — ca drum pavat cu lespezi de piatră şi canalizat pe la mijloc, în îndoitul scop de a servi la scurgerea apelor de ploae şi de a purtă un conduct de apă de băut, — pe la începutul secolului al IV-lea, odată cu restaurarea cetăţii de către Licinius; în timpurile următoare cred după potolirea furtunei hunice, în a doua

---

[183]) D. Murnu a expus, în parte, rezultatele săpăturilor d-sale în broşura *Noi săpături in cetatea Tropaeum (1910)* Bucureşti, 1910, 26 pp. in 8°, şi în *Buletinul comisiunii monum. istor.* pe 1910 şi 1911.

jumătate a sec. V, această stradă a fost restaurată şi împodobită, după obiceiul foarte răspândit în Orientul elenistic şi apoi romano-byzantin, cu un *porticus vialis*, „care apără trotoarul dela cele două margini ale stradei". Colonada e prin technica şi stilul elementelor ei componente specific byzantină [184]). Însfârşit din ultimul timp, „romano-barbar" al cetăţii, sânt construcţiile primitive, cari strâmtează spre V strada şi întretae — prin fundamentele lor — canalul, astupându-l cu totul.

Tot din timpul lui Constantin, observă şi d. Murnu, că trebue să fie impunătoarea clădire cu colonade, *basilica*

---

184) Murnu, *lr. cit.*, p. 12: „coloanele necanelate şi monolitice, din care câtevà numai s'au păstrat întregi, erau aşezate pe baze simple cu un singur torus şi plinte patrate, iar capitelurile, deşi ionienc, sunt prevăzute cu un abacus înalt sau cu *impòsturi*, o particularitate aceasta care caracteriză perioada bizantină... Că construcţia despre care-i vorba, e dintr'o epocă târzie, apropiată de aceea a lui Iustinian, ne-o dovedeşte mai departe varietatea sau incongruenţa diferitelor piese architectonice ale ei..."

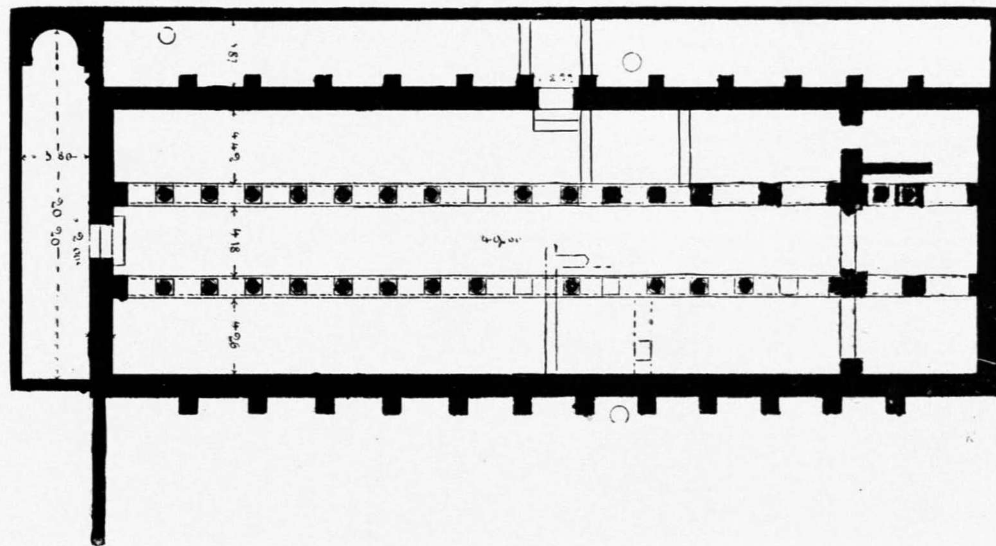

Fig. 40. Planul orizontal al basilicei forensis (archit. Fakler).

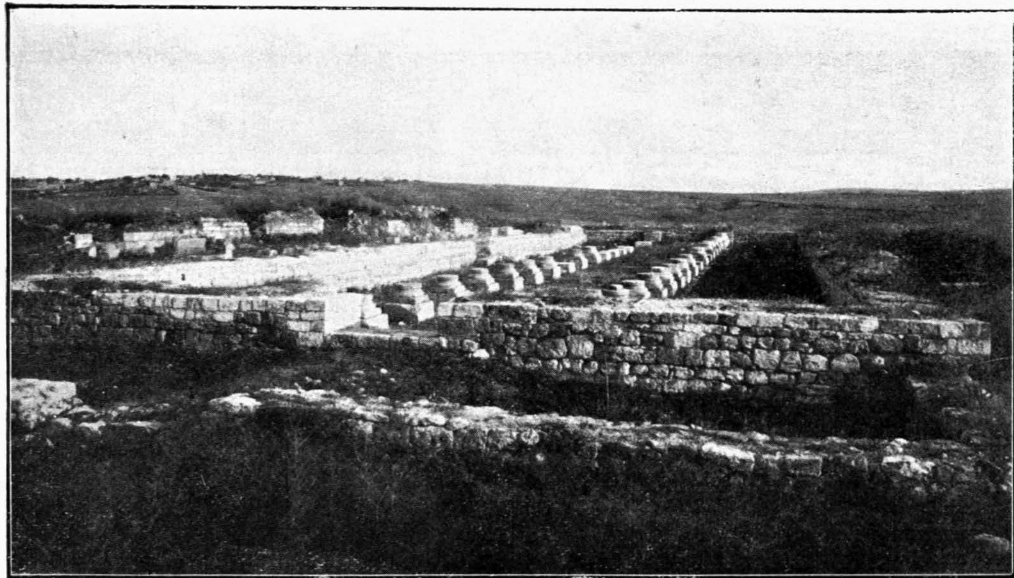

Fig. 41. Basilica forensis ; vedere luată din strada principală (fot. ing. St. Petrescu).

sau *porticus forensis* dela Sudul străzii principale (vezi în fig. 40 planul orizontal al acestei basilice profane, iar în fig. 41 şi 42 aspecte ale ruinelor, în starea actuală: prima luată din faţă, de pe strada principală, iar a doua dinspre V, cu privire către basilica creştină cu duplu transept)[185]. Şi această clădire însă a fost în cursul vremii prefăcută şi în parte stricată. Astfel diferitele contra forturi ale zidurilor ei (vezi fig. 42) au fost prelungite spre exterior şi utilizate ca pereţi laterali a diferite *tabernae;* s'au găsit în aceste prăvălii *dolia* de dimensiuni foarte respectabile, până la 1.50 m. înălţime şi 1.20—1.50 m. diametru; unele din ele, pe laturea externă, vestică, a basilicei foreuse se află încă *in situ:* ceea ce arată o utilizare a lor până la finele sec. VI, când încetează viaţa romană a cetăţii. Nu mai puţin a fost deformată basilica şi

---

[185]) *L. c.*, p. 20.

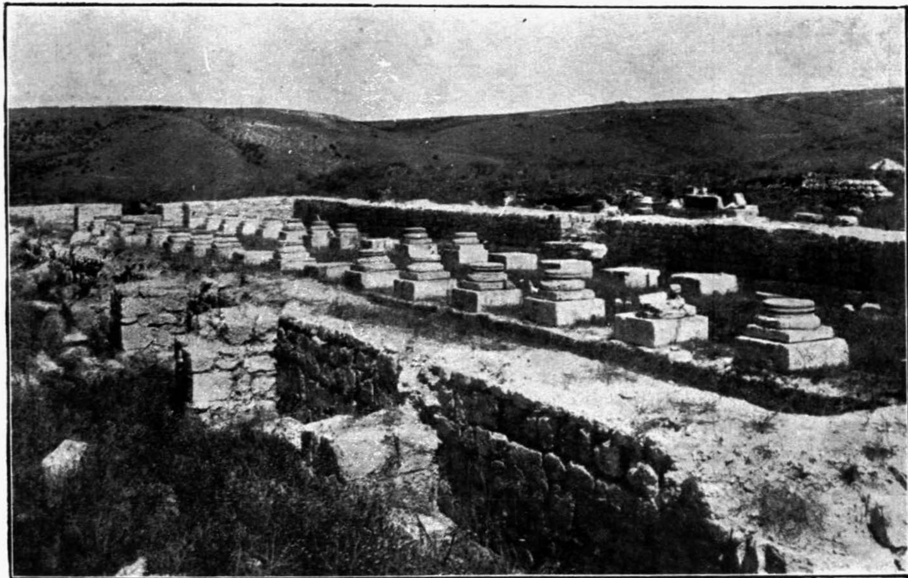

Fig. 42. Basilica forensis: vedere luată dinspre V, cu privire către basilica creştină cu duplu transept (fot. ing. St. Petrescu).

pe dinăuntru prin ziduri și construcții posterioare, de caracter byzantino-barbar.

Cuprinsul însuși al basilicei forensis a fost teatrul unor cumplite evenimente pe vremea năvălirilor: pe când părțile architectonice ale ei lipsesc cu totul, ceeace arată că în sec. VI ea nu mai aveà colonada ce o împodobià la început, s'au găsit în schimb cranii sparte, oase de vite, fier oxidat, etc.: adică toate urmele unei bătălii, date în mijlocul orașului în basilica din piață între cetățeni și barbarii năvălitori.

Tot astfel, peste drum, la N, în fața basilicei forensis, nu mai avem înaintea noastră decât urme de ziduri din sec. VI : la temelia clădirilor ce se constată aici, s'au găsit monete dela Iustinian, iar în mijlocul construcțiilor, la 2.50 m. adâncime, un sarcofag vechiu-roman.

Pe colina ce face față către SE și SV insulei întărite a cetății Tropaeum se întindeau până departe, la 2-3 km.,

supt satul actual, aşezările civile ale coloniştilor romani, cari-şi îngrijiau în vremi pacinice pământurile lor, supt ocrotirea garnizoanei, sau măcar numai a zidurilor cetăţii fortificate, gata a-i primi la caz de primejdie.

S'au păstrat numeroase urme: ziduri, miei obiecte uzuale, conducte de apă şi canale, monete, etc., cari se descoper mereu în *teritoriul* cetăţii noastre.— Ca şi la Troesmis (Igliţa), Axiopolis (Hinok), Sucidava (în Romanaţi,=Celeiu), şi, în general, aproape la toate cetăţile romane, cari dăinuesc şi mai târziu şi sânt restaurate de Iustinian, avem a constată şi la Tropaeum o înflorire şi desvoltare a populaţiei orăşeneşti dincolo de zidurile fortificaţiei propriu zise, într'o măsură cel puţin tot aşà de mare ca pe vremea bună a Imperiului, în secolul I şi al II-lea. În adevăr, precum ne povesteşte şi Eugippius în *vita Severini*, despre viaţa Romanilor din Noric în secolul al V-lea, lumea se obicinuise şi cu

plaga năvălirilor barbare: întocmai ca peste un mileniu în Moldova, cu năvălirile Tătarilor şi Cazacilor, aşà şi în Dobrogea sec. V şi VI, cu cele ale Goţilor, Hunilor, Slavilor şi Avarilor.

Numai admiţând o atare înflorire treptată a populaţiei *dela*, nu *din*, Tropaeum, în sec. IV VI, putem înţelege existenţa a patru mari biserici creştine şi a o sumă de alte clădiri publice, numai în parte descoperite (basilica forensis), într'o cetate cu o suprafaţă deabiă de 9 ha. Precum se poate vedeà clar şi din planul cetăţii, de atâtea clădiri publice sacre şi profane nu mai încăpeau decât prea puţine locuinţe particulare între ziduri, iar dacă oraşul civil ar fi fost *tot* în cetate, evident cei câţivà locuitori de aici nu ar fi putut în nici-un caz creà *multele* şi *frumoasele* monumente constatate în cetate. Puterea Tropeenilor erà în *satul* aparţinător cetăţii, iar nu în însăşi populaţia orăşenească, compusă de sigur mai mult din militari, clerici şi funcţionari.

Ultimul rest antic, databil, dela Tropaeum, a şi fost de fapt găsit nu în cetate, ci lângă cişmelele dela Adamclisi la SE de satul romano-byzantin: e o monetă de bronz dela Mauricius, din a. 586 (al V-lea al împărăţiei sale).

Dacă acum acest rest antic concordă perfect în ce priveşte datarea ultimelor licăriri de viaţă „romană" la Adamclisi, cu ştirea istorică, unică, dela Theophylactus, care ne povesteşte despre cea din urmă şi definitivă pustiire a Tropaeului de către Avari, tocmai, tot supt împăratul Mauricius[186]), lucrul nu poate fi de sigur întâmplător. Ci avem a socoti cele două ştiri istorice de natură diferită, ca întărindu-se reciproc în afirmările lor, şi deci -- mai ales când şi toate celelalte resturi monumentale, în special la basilica de marmoră, se potrivesc cu această dată avem a admite ca sigură, încetarea vieţei romane la Tropaeum, către sfârşitul secolului al VI-lea.

[186]) Theophyl. *Hist.*, ed. de Boor, I 8, 10.

Totuşi nu trebue nici măcar un moment să socotim pe Avari drept pricinuitorii principali ai dezastrului. Avarii, ca şi apoi Bulgarii, sânt numai conducătorii furtunoşi, de rasă turanică, ai Slavilor, treptat-treptat imigraţi în Sudul Dunării, acèştia fiind adevăraţii şi singurii succesori ai Romanilor pe pământul scythic în secolele V XIII.

Avarii şi Bulgarii distrug civilizaţia greco-romană din Dobrogea, nu spre a se aşezà ei aici, ci spre a instalà statornic pe Slavi. Aceştia însă erau prea înapoiaţi în cultură, pentru a se puteă aşeză în oraşele părăsite de Romani şi a trăi în formele de viaţă antică, orăşenească. Astfel cetăţile părăsite de Romani rămân pentru totdeauna pustii. Doar la exploatarea pietrei şi materialelor prelucrate, aflătoare în zidurile şi clădirile lor, ca în nişte imense şi comode cariere, de mai servesc vechile centre ale culturii antice la Dunărea de jos. Populaţia agrestă, locuind în sate

întemeiate *pe*, sau mai adesea *lângă* ruinele antice, a fost așà de puțin înrâurită de mărețele amintiri ale lumii vechi, încât nici măcar numele originare ale acelor impunătoare cetăți nu ni le-a mai păstrat în curgerea vremilor.

INDREPTĂRI

La pag. 19, r. 13, în loc de „spre Nord“ e a se ceti: „spre SV“.

La pag. 23 şi nota 43, *„vicus Ili[...]“* e de aşezat nu „lângă“ Karamurat, ci *la* Dorobanţul. Acest sat nu e Danakiöi, cum am afirmat greşit, luându-mă după CIL. III, p. 2690 şi harta IV, ci e Bilarlar, aşà precum tot eu am rectificat în *„Cetatea Ulmetum“*, *Anal. Acad. Rom.* ser. II, tom. XXXIV, *Mem. secţ. ist.*, p. 577 şi nota 3, precum şi în harta mea cu drumurile romane ale Dobrogei, anexată la acel studiu. Prin urmare piatra dela Dorobanţul nu poate fi socotită că ar fi fost adusă dela Karamurat, unde e *vicus Clementinus*, căci Bilarlarul e încă şi mai departe de Karamurat ca Danakiöi.

ILUSTRAŢIILE

Pag

HARTA

CUPRINSUL

HARTA

CUPRINSUL